

ULUSLARARASI TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNDEN DOĞAN İHTİLAFLARDA UYGULANACAK HUKUK*

Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENSÖZ MALKOÇ**

Öz

Taşıyıcı anneliğe ilişkin yasal düzenlemeler her bir devlet hukukunda farklılık arz etmektedir. Bazı devletler taşıyıcı annelik yöntemiyle çocuk sahibi olmayı hukuken yasaklamakta, bazıları belirli şartlarla buna izin vermekte, bazıları ise bu konuda sessiz kalmaktadır. Bu çalışmamızda, taşıyıcı annelik yöntemi ile çocuk sahibi olmanın Türkiye’de hukuken yasaklanmış olmasına, hatta bu yöntemi uygulayanlar ile aracılık edenlerin fiillerinin Türk Ceza Kanunu m. 231 hükmü çerçevesinde “soybağını değiştirme suçu” kapsamında değerlendirilebileceğinin kabul edilmesine rağmen, Türk vatandaşlarının bu yöntemin yasaklanmadığı bir ülkede üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden biri olan uluslararası taşıyıcı annelik yönteminden faydalanarak çocuk sahibi olmak istemesi durumunda ortaya çıkabilecek taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliği, ifası ve sona ermesine ilişkin sorunlarda 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun’da yer alan kanunlar ihtilafı kurallarının Türk mahkemelerinde nasıl uygulanacağı ve bu yöntemin Türkiye’de uygulanmasını yasaklayan hükümler, özellikle, Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik (R.G. 30.09.2014-29135) ile Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu’ndaki ilgili hükümlerin uygulanacak hukuka etkisi incelenecektir. Taşıyıcı annelik nedeniyle soybağının kurulması, geçerliliği, iptali gibi soybağına ilişkin sorunlar ise ayrı bir araştırma konusu olduğundan çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası taşıyıcı annelik, taşıyıcı annelik sözleşmesi, uygulanacak hukuk, kamu düzeni, doğrudan uygulanan kural.

---

* Bu makale konusu, 30 Eylül 2014 tarihli Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği’nin yürürlüğe girmesinden önce, 06.03.2010 tarihli Yönetmelik hükümleri çerçevesinde ve Türk Ceza Kanunu’ndaki ilgili hükümler incelenmeksizin, Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genç Milletlerarası Özel Hukukçular Konferansı’nda tebliğ olarak sunulmuş olup bildiri kitabında basılmıştır.

** İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, [esensoz@ticaret.edu.tr].

APPLICABLE LAW TO THE DISPUTES ARISING FROM INTERNATIONAL SURROGACY AGREEMENTS

Abstract

Legislative regulations regarding surrogacy vary in various state laws. Some countries prohibit legally having children through the surrogacy method, and some countries allow this method under certain conditions, some other countries are silent on this issue. In this study, implementation of conflict of laws' rules regulated under International Private and Civil Procedure Law No. 5718 on the issues concerning the validity, performance and termination of surrogacy agreement that may be arisen as a result of seeking to have a child by Turkish citizens though international surrogacy method, which is one of the assisted reproductive treatment techniques, in an unprohibited country despite the fact that this method is prohibited in Turkey and efficiency of the related provisions regulated under Turkish Law, especially, Regulation on Assisted Reproductive Treatment Techniques and Assisted Reproductive Treatment Centers (O.G. 30.09.2014-29135), Turkish Civil Code and Turkish Criminal Code to the applicable law shall be examined. Problems relating to paternity due to the surrogacy are out of our scope as it is a different research subject which should be examined in details.

Keywords: *International surrogacy, surrogacy agreement, applicable law, public order, overriding mandatory rules.*

GİRİŞ

Taşıyıcı annelik (*surrogacy-maternité de substitution*) olarak adlandırılan, uterus problemi olan veya çeşitli sebeplerle infertilite sorunu yaşayan ve bu nedenle çocuk sahibi olamayan kadınların kendisinin veya taşıyıcı annenin ya da üçüncü bir kişi olan donörün oositleri (yumurta hücreleri) kullanılarak geliştirilen embriyoları taşıyan ve onunla bir gebelik geçirip doğumunu gerçekleştirdikten sonra, çocuğu, onun doğumunu isteyen istem sahibi çifte veren anne modelleri üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden biri olarak kabul edilmektedir¹.

¹ Rabiye BABALIOĞLU, *Tüp bebek: Yardımla Üreme Teknikleri*, SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, S. 23, Haziran Temmuz Ağustos 2012, İstanbul, s. 51; James S, Chilvers R, Havemann D, Phelps JY, *Avoiding Legal Pitfalls in Surrogacy Arrangements*, *Reprod Biomed Online* 2010 Dec, 21(7), s. 862-867; Brinsden PR, *Gestational Surrogacy*, *Epub* 2010 Jun 30. *Hum Reprod Update* 2003 Sep-Oct;9(5):483-491.

Türk Hukukunda, üremeye yardımcı tedavi teknikleri ile çocuk sahibi olmak bakımından usul ve esasları gösteren herhangi bir yasa yürürlükte bulunmamaktadır. Konunun düzenlenmesi yönetmeliklere bırakılmış durumdadır. 1987 yılında yürürlüğe giren İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliği² konuya ilişkin esasları belirlemiştir. Bu Yönetmelik ilk kez 1996 yılında değişikliğe uğramış ve yönetmeliğin adı Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği³ olarak değiştirilmiştir. Bu yönetmelikte art arda yapılan değişikliklerin ardından, 06.03.2010 tarihli ve 27513 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiş, bu yönetmelik de 30 Eylül 2014 tarihli ve 29135 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik’in yürürlüğe girmesi ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır⁴. Önceki yönetmelikler gibi, şu an Türkiye’de yürürlükte olan 30 Eylül 2014 tarihli Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik (ÜYTE Yönetmeliği) incelendiğinde, Türkiye’de homolog döllenmenin hukuken kabul edildiği ve uygulamasının mümkün olduğu görülürken; heterolog döllenme, sperm, yumurta bağıışı, taşıyıcı annelik gibi üremeye yardımcı tedavi tekniklerinin hukuken kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Zira, ÜYTE Yönetmeliği⁵’nin 1. maddesi’ne göre, çocuk sahibi olamayan evli çiftlerden, tıbben uygun görülenlerin *üremeye yardımcı tedavi metotları* vasıtasıyla çocuk sahibi olmaları sağlanacaktır. Üremeye yardımcı tedavi teknikleri ise, ÜYTE Yönetmeliği’ nin 4 (ğ) maddesine göre, “*anne adayının yumurtası ile kocanın sperminin çeşitli yöntemlerle döllenmeye daha elverişli hale getirilerek, gerektiğinde vücut dışında döllenmesini sağlayıp, gametlerin veya embriyonun anne adayına transferini kapsayan ve modern tıpta bir tıbbi tedavi yöntemi olarak kabul edilen uygulamaları*”dır.

Yönetmeliğe göre, kendilerine ÜYTE uygulanacak eşlerden alınan yumurta ve spermler ile bunlardan elde edilen embriyoların bu Yönetmelik’te belirlenen esaslar dışında her ne maksatla olursa olsun bulundurulması, kullanılması, nakledilmesi ve satılması yasaktır (Yön. m. 28 atfıyla Ek 17

² R.G.21.08.1987 -19551.

³ R.G. 19.11.1996 – 22822.

⁴ ÜYTE Yönetmeliği m.32.

⁵ R.G. T. 30.09.2014-S.29135 Bu yönetmelik yayımı tarihinde yürürlüğe girmiştir (m.33).

Müeyyide Formu No.3; Eski Yön. m. 18/4). Bununla birlikte, ÜYTE uygulanacak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücreleri uygulanır. Herhangi bir şekilde donör kullanılması, donör kullanılarak embriyo elde edilmesi, adaylardan alınan yumurta ve spermiler ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaktır (Yön. m. 28 atfıyla Ek 17 Müeyyide Formu No. 4; eski Yön. m. 18/5). Bu işlemlerin yapılması için Yönetmeliğe aykırı olarak yurt içinde veya yurtdışında ÜYTE uygulaması yapan yerlere hasta sevk etme, yönlendirme, teşvik etme ve bu konularda aracılık etme gibi davranışlarda bulunan merkezler ve/veya personelin tespiti halinde idari yaptırım uygulanır ayrıca bu hususlara aykırı davrandığı tespit edilen kişiler ile gebe kalan kişi, kocası ve donör adli yönden işlem yapılmak üzere cumhuriyet savcılığına bildirilir (Yön. m. 28 atfıyla Ek 17 Müeyyide Formu no. 5; Eski Yön. m. 18/6).

Görüldüğü üzere, taşıyıcı annelik, şu an yürürlükte olan 30 Eylül 2014 tarihli ve 29135 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik çerçevesinde Türkiye’de yasaklanmış üremeye yardımcı tedavi tekniklerindedir (ÜYTE).

Türkiye gibi birçok ülkede yapılan yasal düzenlemeler ile taşıyıcı anneliğin yasaklandığı görülmektedir⁶. Taşıyıcı anneliği yasaklayan Fransa⁷, Almanya⁸, İsviçre⁹, İspanya gibi devletlerde bu yasağın temel amacı, insan

⁶ Haluk Nami NOMER, *Suni Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri*, M. Kemal Oğuzman’ın Anısına Armağan, İstanbul, 2000, s. 547 vd.

⁷ Fransız Medeni Kanunu’nun Kişiler Hukuku başlıklı 1. kitabının, Medeni Haklar başlıklı 1. Bölüm ve “Vücut Bütünlüğüne Saygı” başlıklı 2. kısmında yer alan, madde 16-7 uyarınca, taşıyıcı anneliğe ilişkin her türden sözleşme geçersizdir. Bkz. www.legifrance.gov.tr (Erişim tarihi: 29.10.2013). Bununla birlikte, 29.7.1997 tarihli üç kanun ile yapay döllenme düzenlenmiş, bu düzenlemelerde ister ivazlı, ister ivazsız olsun her türlü taşıyıcı annelik yasaklanarak, buna aykırı davranışlar için hürriyeti bağlayıcı cezalar öngörülmüştür. Geniş bilgi için bkz. Jean-Christophe GALLOUX, *Le Statut des Gamètes Humains en Droit Français Contemporain*, McGill L.J., Vol.40, 1995, s. 994 vd. Ayrıca bkz. Yasemin Erol, *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 97; Nagehan KIRKBEŞOĞLU, *Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları*, İstanbul, 2005, s. 70.

⁸ Bkz. EROL, s. 91 vd. ; KIRKBEŞOĞLU, s. 69.

⁹ İsviçre Federal Anayasası’nın m. 119-2-d “*le don d’embryons et toutes les formes de*

vücudunun metalaşması ve çocuğun bir ürün olarak kabul edilip çocuk satışına karşı olma temel düşüncesine dayanmaktadır.

Belçika, Hollanda, Finlandiya, Hindistan gibi bazı ülkeler ise, taşıyıcı annelik hakkında hiçbir yasal düzenleme yapmayarak bu konuda sessiz kalmaktadır. Bazı ülkelerde ise, infertilite ile mücadele ve genetik hastalıklardan korunmak amacıyla, taşıyıcı anneliğe yasal olarak izin verilmektedir¹⁰. Ukrayna'da, Amerika'nın Kaliforniya Eyaleti'nde¹¹, İsviçre'nin Zürih Kantonu'nda, bazı koşullarla (üreme hücrelerinin istem sahibi anne veya babaya ait olması, taşıyıcı annenin doğumdan sonra çocuğu istem sahibi anne babaya teslim etmesi şartıyla ve mahkeme kararı-*parental order* ile) İngiltere¹²'de, yine bazı koşullarla (üreme hücrelerinin istem sahibi anne ve babaya ait olması ve mahkemeden izin alınması koşuluyla-*judicial authorization*) Yunanistan¹³'da taşıyıcı annelik serbesttir.

---

maternité de substitution sont interdits" şeklindeki hükmü ile 01.01.2001 tarihinde yürürlüğe giren, 18.12.1998 tarihli Tıbbi Yöntemlerle Desteklenen Üreme Hakkında Kanun (La loi fédérale sur la procréation médicalement assistée (LPMA-FMedG))'un m. 4 hükmünde yer alan "Le don d'ovules et d'embryons ainsi que la maternité de substitution sont interdits" şeklindeki hükmü ile taşıyıcı annelik İsviçre'de yasaklanmış ve bu fiilleri yapanlar hakkında cezai yaptırımlar öngörülmüştür (m. 4). Bu kanunlar için bkz. www.admin.ch (Erişim tarihi: 29.10.2013). Ayrıca bkz. EROL, s. 88 vd.; KIRKBEŞOĞLU, s. 69.

¹⁰ Ergun ÖZSUNAY, *Rights of Embryo and Foetus In Public and Private Law*, International Academy of Comparative Law, XVIth International Congress of Comparative Law 14-20 July 2002, s.11.

¹¹ Amerika Birleşik Devletleri'nin Arizona, Kentucky ve Utah gibi birçok eyaletinde, taşıyıcı anneliğin görünüm biçimleri bebek satışı olarak nitelendirildiğinden, taşıyıcı annelik hukuka aykırı olarak kabul edilmektedir. Bazı eyaletlerde ise, para karşılığı taşıyıcı annelik sözleşmelerinin ifaya elverişli olmadığı kabul edilmektedir. Buna karşılık, Florida, Nevada, Arkansas, Kaliforniya gibi bazı eyaletlerinde ise, taşıyıcı annelik sözleşmeleri hukuken geçerli kabul edilmektedir (Ergun ÖZSUNAY, *Taşıyıcı Annelle İlgili Hukuksal Sorunlar*, Güncel Hukuk, 8, 44, Ağustos 2007, s.29). Kanada'da 29 Mart 2004 tarihli Yardımcı Üreme Teknikleri Kanunu (Assisted Human Reproduction Act, 2004) ile taşıyıcı anneliğin ivaz karşılığı yapılması yasaklanmakta ve buna rağmen yapılması halinde cezai yaptırımlar öngörülmektedir (Section 12/1-c. Bkz. KIRKBEŞOĞLU, s. 70, dn. 251).

¹² Bu konuda bkz. EROL, s. 95-96.

¹³ Bkz. EROL, s. 99 vd.

Yunan hukukunda, taşıyıcı annelik şartları 3089/2002 sayılı İnsan Üremesinde Tıbbi Yardım Hakkındaki Kanun'un Yunan Medeni Kanunu'nun Aile Hukuku'na ilişkin 4. kitabına 8. babına (Yunan MK m. 1455-1460) eklenmesi suretiyle, Yunan Medeni Kanunu'nun 1458. maddesinde düzenlenmiştir (ÖZSUNAY, s.14-15; İrini KİRİAKAKİ, *Yeni Yunan Üreme Tababeti Kanunu*, Hukukî Perspektifler Dergisi, S. 3, 2005, s.206; EROL, s. 99).

Çeşitli devletlerin hukukları arasındaki bu farklılıklar (*differences of domestic laws-law shopping*), üreme turizminin (*procreative tourism*) ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Şöyle ki, faydalanılmak istenen üremeye yardımcı tedavi yöntemi, mutad mesken devletinin mevzuatında yasaklanmış ise, çocuk sahibi olmak isteyen çift bu yöntemden faydalanmak için yöntemin yasaklanmadığı bir ülkeye gitmektedir. Örneğin, Türkiye’de yasal üremeye yardımcı tedavi teknikleri ile çocuk sahibi olamayan çift, Amerika Birleşik Devletleri’nin Kaliforniya eyaletine gitmekte ve taşıyıcı annelik yöntemi ile çocuk sahibi olmaktadır. Taşıyıcı anneliğe izin veren bir ülkeye gidip çocuk sahibi olmanın da, taşıyıcı annelik yönteminin yasaklandığı ve taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçersiz olarak kabul edildiği Fransa¹⁴ gibi birkaç ülke hariç, diğer devletlerde hürriyeti bağlayıcı bir cezası bulunmamaktadır. Fransız Ceza Kanunu’nun 227-12’inci maddesi uyarınca, taşıyıcı annelik sözleşmesine taraf olanlar için hürriyeti bağlayıcı ceza ve para cezası kabul edilmiştir.

Türk hukukunda da, Yönetmeliğe göre, ülke içi veya ülke dışında yönetmelik ile yasaklanmış üremeye yardımcı yöntemlerinden faydalanarak çocuk sahibi olan çiftler, gebe kalan kişi, kocası, donör veya donörler ve Türkiye’de buna aracı olanlar hakkında adli yönden işlem yapılmak üzere Cumhuriyet Savcılığı’na suç duyurusunda bulunulacaktır (Yön. m. 28 atfıyla Ek 17 Müeyyide Formu no. 5; Eski Yön. m. 18/6). Cumhuriyet Savcılığı’na suç duyurusunda bulunulduğunda savcılık Türk hukukuna aykırı fiilin Türk Ceza Kanunu m. 231/f. 1 hükmü çerçevesinde “soy bağıni değiştirme

---

Yunan hukukunda taşıyıcı annelik yöntemiyle çocuk sahibi olmak, üreme hücrelerinin istem sahibi anne ve babaya ait olması şartına ilaveten, taşıyıcı anne (evli ise kocasının izni şartı ile) ile istem sahibi anne ve baba adayları arasında yazılı bir sözleşme (kazanç olmaksızın) imzalanması ve embriyo transferinden önce mahkemeden izin alınması şartıyla kabul edilmiştir. İstem sahibi eşler ile taşıyıcı anne ve varsa eşinin yazılı rızaları gerekir (Yunan MK m. 1458/c.1). Taşıyıcı anne ve eşinin rızası, mali bir sözleşmenin konusu olamaz. Taşıyıcı annelik için mahkemenin izin vermesi, istem sahibi annenin çocuk yapma yeteneğinden yoksun olduğunun doktor raporu ile sabit olmasına ve taşıyıcı annenin sağlık durumunun elverişli olmasına bağlıdır (Yunan MK m. 1458/c.1 ve c.2). Ayrıca, taşıyıcı annenin ve istem sahibi kadının mutad meskeni Yunanistan’da olmalıdır (3089/2002 sayılı Kanun m. 8). İstem sahibi kadının yumurtası ile döllenme gerçekleştirilip, taşıyıcı annenin rahmine yerleştirilmelidir. Bu konuda bkz. KRİAKAKİ, s. 206, 208. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. EROL, s. 100.

¹⁴ Bkz. www.legifrance.gov.tr (Erişim tarihi: 29.10.2013). Ayrıca bkz. EROL, s.97.

suçu” teşkil edip etmediğini değerlendirecektir (TCK m. 231/f. 1 ve TCK m. 8/f. 1/c. 2). Bu suç için kanunda bir yıldan üç yıla kadar hürriyeti bağlayıcı ceza öngörülmektedir. Yasaklanmış üremeye yardımcı yöntemlerini uygulayan veya aracılık eden tedavi merkezinin faaliyetleri de valilikçe durdurulacak ve ruhsatları da iptal edilecektir (Yön. m. 28 atfıyla Ek 17 Müeyyide Formu No. 3-5; Eski Yön. m. 18 (4-6)).

Çeşitli devlet hukuklarında ülke içi veya ülke dışında yönetmelik ile yasaklanmış üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden faydalanarak çocuk sahibi olan çiftler ve buna aracı olanlar hakkında hürriyeti bağlayıcı ceza öngörülmesinin sebebi, hukuken yasaklanmış üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden faydalanmayı engellemektir. Bunun diğer bir yolu ise, taşıyıcı annelik yöntemine başvuran çift ile doğan çocuk arasındaki soy bağıni reddetmektir ki, bu ikincisi, beraberinde birçok sorun getirmektedir¹⁵.

Ancak taşıyıcı annelik yöntemine başvurmayı engellemek için getirilen bu caydırıcı düzenlemelerin, çiftlerin yurtdışına giderek taşıyıcı annelik yöntemi ile çocuk sahibi olmasını engellemediği görülmektedir.

Çiftler taşıyıcı anneliğin serbest olduğu bir ülkeye gitmekte, taşıyıcı annelik hizmeti veren bir merkez veya klinik (*surrogacy center*) seçmekte, kendileri için bulunan taşıyıcı anne ile taşıyıcı annelik sözleşmesi imzalamakta, çocuk doğunca da çocuk kendilerine teslim edilmektedir. Taşıyıcı anneliğin yasaklanmadığı ülkelerde çalışan doktorlar, çiftlerin hangi ülkenin vatandaşı olduğuna veya hangi ülkede yaşadığına bakmaksızın, mesleğini icra ettiği devletin hukukunu (*professional lex fora-lex loci professionis*) uygulayarak taşıyıcı annelik yöntemiyle çocuk sahibi olmak için gerekli işlemleri gerçekleştirir. Sonuç itibarıyla, Türk hukukunda yer alan yasaklayıcı hukuki düzenlemeler ve cezai yaptırımlar, Türkiye’de hukuken uygulanması yasak olan ÜYTE yöntemlerinin yurtdışında Türk vatandaşlarına veya yabancı devlet vatandaşı olup da Türkiye’de mutad meskeni olanlara uygulanabilmesine engel olamamaktadır.

¹⁵ Taşıyıcı annelik yöntemi ile çocuk sahibi olduğunda ortaya çıkacak sorunları göstermek amacıyla İngiliz Mahkemesinde açılmış X&Y (*X & Y (Foreign Surrogacy)* [2008] EWHC 3030 at 8) davası hakkında bkz. Ebru ŞENSÖZ MALKOÇ, *Milletlerarası Özel Hukukta Boşluk: Taşıyıcı Annelik*, SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, S. 25, Aralık-Ocak-Şubat 2013, İstanbul 2013, s. 92-93.

Ancak taşıyıcı annelik yöntemi ile çocuk sahibi olmanın hemen her zaman yukarıda anlatıldığı gibi sorunsuz işlemediği görülmektedir. Taşıyıcı anneliğe izin verilsin ya da verilmesin uluslararası taşıyıcı annelik nedeniyle, bugün her devlette taşıdığı çocuğu vermek istemeyen hatta onu kaçıran taşıyıcı annelere, taşıyıcı annelik sözleşmesi imzalandıktan ve gebelik gerçekleştikten sonra bu yolla çocuk sahibi olmaktan vazgeçen¹⁶ veya doğum gerçekleştikten sonra hasta doğduğu için veya diğer herhangi bir sebeple çocuğu almak istemeyen çiftlere sıklıkla rastlanmaktadır.

Bunun yanı sıra, doğum gerçekleştikten sonra çocuğu almak isteyen çiftlerin, vatandaşı oldukları devlet konsolosluklarından çocuğa pasaport alamadıkları için, çocuğu kendi ülkelerine götürememeleri; bir şekilde çocuğu kendi ülkelerine getirdiklerinde taşıyıcı anneliğin kabul edildiği ve çocuğun doğduğu ülkede onun hukuken ebeveyni olarak görülmelerine karşın, vatandaşı oldukları devletin hukukuna göre çocuğun hukuken ebeveyni olarak kabul edilmemeleri, çocuğun vatansız ve ebeveynsiz kalması gibi ciddi boyutta pek çok problemle karşılaşmaktadır. Bu problemler başta Amerikan mahkeme kararları olmak üzere, pek çok ülkenin mahkeme kararlarına konu olmuştur.

Bu çalışmamızda, Türkiye’de yasaklanmış olmasına rağmen, Türk vatandaşlarının yasak olmayan bir ülkede üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden biri olan taşıyıcı annelik (uluslararası taşıyıcı annelik) yönteminden faydalanarak çocuk sahibi olmak istemesi durumunda ortaya çıkabilecek taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliğine, ifasına ve sona ermesine ilişkin hukukî sorunlar incelenecek, taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliği, ifası ve sona ermesine ilişkin sorunlarda, Türk mahkemelerinin 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun çerçevesinde mevcut milletlerarası özel hukuk kurallarını nasıl uygulayacağı üzerinde durulacaktır. Taşıyıcı annelik nedeniyle soybağına ilişkin problemler ise, çalışmamızın kapsamı dışında bırakılacaktır.

Taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan hukukî problemleri özel olarak incelemeye geçmeden önce, ortaya çıkabilecek sorunları anlamak ve daha

¹⁶ Bu konuda Kaliforniya Yüksek Mahkemesi’nin Buzzanca kararı (*Buzzanca*, 61 Cal App 4th 1410 (1998)) için bkz. ŞENSÖZ MALKOÇ, s. 92. Karar metni için bkz. <https://h2o.law.harvard.edu/collages/8862>; www.law.justia.com (Erişim tarihi: 04.05.2015).

kolay çözüm bulabilmek adına, taşıyıcı annelik sözleşmesinden bahsetmek faydalı olacaktır.

I . TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİ ve HUKUKİ NİTELİĞİ

Avrupa Konseyi'nin “insanlarda yapay dölllenme” hakkında tavsiye kararındaki taşıyıcı anne, “*başka bir kimsenin istemi üzerine, hamilelikten önce buna razı olarak çocuğu taşıyan ve doğumdan sonra istem sahibi kimseye teslim eden kadındır*”¹⁷.

Alman hukukunda (AdVermig 13a) ise, kiralık annelik, “*Bir anlaşma temelinde, kendisine ait olmayan bir embriyonun kendi bedenine yerleştirildikten sonra, onu dünyaya getirmeyi ve dünyaya getirdikten sonra da üçüncü kişilere teslim etmeyi kabul eden kadın*” olarak anlaşılmaktadır¹⁸.

İstem sahibi kişiler ile taşıyıcı anne arasındaki bu ilişki bir sözleşme ile kurulmakta ve bu sözleşme taşıyıcı annelik sözleşmesi olarak adlandırılmaktadır.

Taşıyıcı annelik sözleşmelerinde, genellikle eşlerden alınan sperm ve yumurta hücrelerinin laboratuvar ortamında döllendirilmesiyle elde edilen embriyo, taşıyıcı anne olarak adlandırılan kadının rahmine yerleştirilmekte; üremeye yardımcı tedavi teknikleri uygulanarak hamile kalan bu kadın da doğuracağı çocuğu, gönüllü olarak veya belirli bir ücret karşılığında “genetik” anne ve babasına vermeyi, çocuğu onlar adına nüfusa tescil ettirmeyi veya onlara evlatlık vermeyi taahhüt etmektedir. Taşıyıcı annenin rahmine, genellikle eşlere ait üreme hücreleri ile tüpte döllenen embriyo yerleştirilmesine rağmen, özellikle kadın eşin yumurta üretememesi halinde, rahme yalnızca erkek eşin spermi de aşılanabilir. Hatta erkek eşin sperm üretememesi halinde de, donörün (üçüncü bir kişinin) spermi (sperm bağıışı)

¹⁷ Canset YILDIZ/Dilşat Büşra KARTAL/ Beyza TİRYAKİ, *Yardımcı Üreme Teknikleri Raporu*, Hasta Hakları Aktivistleri, www.hastahaklari.net (Erişim Tarihi: 14.11.2013), s. 16. İsmail AYTAÇ, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Nesep Hukuku Açısından İncelenmesi*, Adalet Bakanlığı Dergisi, 11. Sayı, www.adalet.gov.tr/11sayi%20icerik/ISMAIL%20AYTAC.htm (Erişim Tarihi: 14.11.2013), s. 194.

¹⁸ Ayfer UYANIK ÇAVUŞOĞLU, *Devletler Özel Hukukunda Dölllenme Sonucunda Dünya'ya Gelen Çocuk ile Ana ve Babası Arasındaki Nesep İlişikisine Uygulanacak Hukuk Sorunu*, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, Sayı 17–18, 2006, Ocak-Şubat, s. 27.

taşıyıcı annenin rahmine aşılabilir. Bu iki halde de, taşıyıcı anne aynı zamanda çocuğun genetik annesi de olmaktadır¹⁹.

Taşıyıcı annelik bir üst kavram olarak kullanılmakta, ancak taşıyıcı anneliğin farklı görünüm biçimlerine göre farklı alt kavramlar kullanıldığı görülmektedir²⁰. Bunlardan ilki, “ikame annelik”; ikincisi “yedek annelik”; sonuncusu ise, “kiralık/ödünç annelik”tir²¹. Ancak medeni hukuk doktrininde bu alt kavramlar bakımından kavram netliği henüz sağlanabilmiş görülmemektedir.

İkame annelik, döllenmede taşıyıcı annenin yumurta hücreleri kullanıldığı durumdur. Bu halde, biyolojik anne ve genetik anne aynıdır. Çocuk sahibi olmak isteyen anne (sosyal anne), biyolojik-genetik anneden ayrılmaktadır.

Yedek annelik (üstlenilen annelik-ikame annelik) ikame anneliği de kapsar şekilde tarif edilmektedir. Yedek annelik (kısmi annelik - *partial surrogacy*) kavramı, istem sahibi anne ve babanın her ikisinin de çocuk yapma yetenekleri yoksa ve kadının da tıbben doğurması sakıncalı ise, üçüncü kişilere ait sperm ve yumurta kullanılıp yumurta sahibi (ikame annelik) veya üçüncü bir taşıyıcı annede gebelik sağlanarak çocuğun doğumunun sağlandığı durumlardaki taşıyıcı anne için kullanılmaktadır²². Üçüncü kişilere ait sperm ve yumurtanın kullanıldığı bu tip taşıyıcı annelikte, biyolojik anne, genetik anne, çocuk sahibi olmak isteyen anne (sosyal anne) birbirinden ayrılmaktadır²³.

¹⁹ Arif Barış ÖZBİLEN, *İnsan Kökenli Biyolojik Maddelere İlişkin Hukukî İşlemler*, Vedat, İstanbul, 2011, s. 246; Taşıyıcı annelik sözleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. EROL, s. 111 vd. ; NOMER, s. 559-561; Şükran ŞİPKA, *Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukukî Sorunlar*, <http://www.turkhukuksitesi.com> (Erişim tarihi: 18.11.2013); Mehmet ALTUNKAYA, *Tabii Olmayan Yollarla Çocuk Sahibi Olmanın Soybağına Etkisi, Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları*, I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul, 2007, s. 115-116; İsmail AYTAÇ, *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Hukuk ve Adli Tıp Açısından İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 43-44; AYTAÇ, *Nesep*, s. 183-199.

²⁰ Terimin kullanımı için bkz. NOMER, s. 547 vd. UYANIK-ÇAVUŞOĞLU, s. 26; EROL, s. 64.

²¹ Klasik vekil annelik terimi de kullanılmaktadır. Bkz. John R. WILLIAMS, *Tıp Etiği El Kitabı* (Çeviren: Murat Civaner), 2005, s. 117; Sinan YILMAZ, *Dünyadaki Uygulama ve Mevzuatımız Açısından Kiralık Rahim- “Surrogate Motherhood”*, 2002, www.istanbul.edu.tr/hukuk/belgeler/2005bib.pdf (Erişim Tarihi: 14.11.2013) s. 8.

²² KIRKBEŞOĞLU, s. 76, dn. 284.

²³ EROL, s. 65-66.

Döllenmede taşıyıcı annenin yumurta hücrelerinin kullanılmadığı, çocuğu isteyen istem sahibi çiftte ait embriyonun kullanıldığı durumlarda, a) Taşıyıcı anne çocuğu bizzat ivaz karşılığı karnında taşıyorsa, kiralık anne; b) Taşıyıcı anne çocuğu ivaz karşılığı olmaksızın karnında taşıyorsa, ödünç anne (ariyet anne) olarak adlandırılmaktadır. Bu durumda, çocuğu isteyen anne ile çocuk arasında genetik bir bağ bulunmaktadır. Bu nedenle burada yedek -kısmi annelikten bahsedilemez²⁴.

Taşıyıcı anneliğin görünüm biçimleri ve bu biçimlere uygun olarak yapılan alt vasıflandırmalar ile taşıyıcı anne ile istem sahibi eşler arasında yapılan taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan yükümlülükler, taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukukî niteliği hakkında yol göstermektedir. Medeni hukuk bakımından olduğu gibi, milletlerarası özel hukuk bakımından da taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukuki niteliğini belirlemek son derece önemlidir. Nitekim taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan hukukî sorunlar ancak hukukî ilişkinin –uluslararası taşıyıcı annelik sözleşmesinin- niteliğine uygun kanunlar ihtilafı kurallarının uygulanması ile çözülebilir.

5718 sayılı MÖHUK uyarınca, hangi kanunlar ihtilafı kuralının uygulanacağını tespit etmek bakımından Türk hâkimi kural olarak vasıflandırmayı *lex fori*'ye göre yapacaktır²⁵.

Türk hukukunda, taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukuki niteliğini tespit etmemize yarayacak taşıyıcı anneliğe ilişkin hiçbir yasal düzenleme bulunmadığı gibi, taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukuki niteliği bakımından doktrinde bir görüş birliği de bulunmamaktadır.

²⁴ EROL, s. 66-67.

²⁵ Vasıflandırma konusunda bkz. Ergin NOMER, *Devletler Hususi Hukuku*, Yenilenmiş 20. Bası, Beta, İstanbul, 2013, s. 99-104; Cemal ŞANLI/Emre ESEN/İnci ATAMAN-FİĞANMEŞE, *Milletlerarası Özel Hukuk*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2013, s. 44-47; Aysel ÇELİKEL/Bahadır ERDEM, *Milletlerarası Özel Hukuk*, Yenilenmiş 12. Bası, Beta, İstanbul, 2012, s. 77-95; Gülören TEKİNALP/Ayfer UYANIK ÇAVUŞOĞLU, *Milletlerarası Özel Hukuk Bağlama Kuralları*, 11. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011, s. 40-44; Vahit DOĞAN, *Milletlerarası Özel Hukuk*, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 170-173.

Türk doktrininde, baskın görüş olarak bir taraftan, taşıyıcı anneliğin iki tarafa borç yükleyen²⁶ *sui generis* bir sözleşme olduğu²⁷, bu nedenle, eğer taşıyıcı annelik iç hukuklarda yasaklanmış veya düzenlenmemiş ise, taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliği, sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ifası, ifa edilmemesinden dolayı tazminat, taşıyıcı annelik sözleşmesinin sona ermesi hakkında kanunlarda sözleşmelere ilişkin olarak kabul edilmiş genel kurallar ile özel sözleşme tiplerine ilişkin mevcut hükümlerin kıyasen uygulanmasının söz konusu olacağı, taşıyıcı annelik sözleşmesinin kira sözleşmesi, ödünç sözleşmesi²⁸, istisna sözleşmesi veya vekâlet sözleşmesine benzer sözleşmeler olarak kabul edildiğinden²⁹, bu sözleşmelerden doğan uyuşmazlıklarda uygulanacak kurallar ile taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan sorunların çözümlenmesi gerektiği ifade edilmektedir³⁰. Bu görüş çerçevesinde, taşıyıcı annelik sözleşmesi, aile hukukuna ilişkin bir sözleşme olarak kabul edilmemekte, bir “borçlar hukuku sözleşmesi” olarak kabul edilmektedir.

Diğer taraftan, doktrinde, taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukukî niteliğine uyan en uygun çözümün, bu sözleşmeyi vekâlet sözleşmesini de içinde barındıran aile hukukuna özgü isimsiz bir sözleşme olarak kabul etmek olduğu ifade edilmektedir³¹.

²⁶ Ödünç sözleşmesinde eksik borç yorumu için bkz. Mehmet Beşir ACABEY, *Soybağı*, Güncel Hukuk Yayınları, İzmir, 2002, s. 208, dn. 34.

²⁷ EROL, s.118; YILMAZ, s. 147.

²⁸ Türk doktrininde, öncelikle, ister ivazlı ister sadece taşıyıcı annenin ve çocuğun bakım vb. masraflarının karşılanması şeklinde olsun, taşıyıcı annelik sözleşmesi bir şekilde taşıyıcı anneye para ödendiğinden bu sözleşmenin “ticari” bir sözleşme olduğu kabul edilmektedir. Taşıyıcı annelik ivaz karşılığı yapıldı ise, bu sözleşme iki tarafa borç yükleyen kira sözleşmesi; ivaz yoksa ödünç sözleşmesi olarak kabul edilmektedir (EROL, s. 62).

²⁹ Taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukukî niteliği hakkında bkz. YILMAZ, s. 147.

³⁰ Taşıyıcı anne ile genetik anne-baba arasında yapılan sözleşmenin hukukî mahiyeti konusunda doktrinde, “*Bu sözleşme kadının üreme hizmetinin kiralanması şeklinde yorumlandığından, taraflardan birinin sözleşmeye aykırı davranması halinde, kira hükümlerinin kıyasen uygulanarak, kira akdine aykırılık hükümlerinin kıyasen uygulama alanı bulacağı; örneğin kadının hamileliği sırasında alkol, uyuşturucu vs. alması ve çocukta bir sakatlık meydana gelmesi durumunda ayıp hükümlerinin uygulanacağı*” da ileri sürülmüştür. Bkz. Sinan YILMAZ, *Dünyadaki Uygulama ve Mevzuatımız Açısından Kiralık Rahim - “Surrogate Motherhood”*, 2002, www.istanbul.edu.tr/hukuk/belgeler/2005bib.pdf (Erişim Tarihi: 14.11.2013).

³¹ EROL, s. 118-119.

Görüldüğü üzere, Türk hukukunda, taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukuki niteliğini tespit etmemize yarayacak taşıyıcı anneliğe ilişkin yasal düzenlemenin bulunmaması hukuki belirsizliğe yol açmakta, tıptaki gelişmeler karşısında hukuk yetersiz ve geride kalmaktadır. Kanaatimizce, Türk hukukunda, taşıyıcı annelik dahil üremeye yardımcı tedavi teknikleri ve üremeye yardımcı tedaviler ile dünyaya gelen çocukların soybağı meseleleri hakkında tıp bilimindeki ve sosyal yaşamdaki gelişmelere paralel olarak açık ve detaylı yasal düzenlemelerin Medeni Kanun'da yapılması gerekmektedir.

Mevcut yasal düzenlemeler bir arada değerlendirildiğinde, Türk hukukunda taşıyıcı annelik sözleşmesinin, aile hukuku bakımından sonuçlar doğuran, borçlar hukuku kapsamında iki tarafa borç yükleyen *sui generis* bir borçlar hukuku sözleşmesi olarak nitelendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Yine, bu nedenledir ki, Türk hukukunda yürürlükte olan mevcut yasal hükümler çerçevesinde, uluslararası taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan soybağı meseleleri dışında, sadece taşıyıcı annelik sözleşmesinin geçerliliği, ifası, sona ermesinden doğan hukukî sorunların, 5718 sayılı MÖHUK'nun borç sözleşmelerinin geçerliliğine, ifasına ve sona ermesine ilişkin kanunlar ihtilafı kuralları uygulanarak tespit edilecek hukuk çerçevesinde çözümlenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu durumda, taşıyıcı annelik sözleşmesinin şekli bakımından geçerliliğinde, MÖHUK'un "Hukukî işlemlerde şekil" başlıklı 7. maddesinin; taşıyıcı annelik sözleşmesinin taraflarının ehliyeti bakımından geçerliliğine, MÖHUK'un "Hukukî işlemlerde ehliyet" başlıklı 9. maddesinin uygulanacağına tereddüt bulunmamaktadır. Taşyıcı annelik sözleşmesinin esasına uygulanacak hukuk, sözleşmeden doğan yükümlülükler, bunların ifası, sona ermesi bakımından, bu sözleşme tipi MÖHUK'ta özel olarak düzenlenmediğinden, kanaatimizce, MÖHUK m. 24 hükmü uygulanacaktır. Taşyıcı annelik sözleşmesinden doğan ilişkinin veya bir hükmünün varlığı ve maddi geçerliliği hakkında da MÖHUK m. 32 (1) atfıyla MÖHUK m. 24 uygulanacaktır.

II. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNİN ŞEKLEN GEÇERLİLİĞİ

5718 sayılı MÖHUK'ta, "Hukukî işlemlerde şekil"³² başlıklı 7. madde hükmüne göre, "(1) Hukukî işlemler, yapıldıkları ülke hukukunun veya o hukukî işlemin esası hakkında yetkili olan hukukun maddî hukuk hükümlerinin öngördüğü şekle uygun olarak yapılabilir".

MÖHUK m. 7 uyarınca, hukukî işlemin yapıldığı yerin (*lex loci contractus*) aradığı şekil koşullarına veya hukukî işlemin esasına uygulanacak hukukun (*lex causae*) aradığı şekil şartlarına (MÖHUK m. 24 uyarınca, hukuk seçimi yapılabildiğinden, taşıyıcı annelik sözleşmesinde uygulanacak hukuk olarak seçilen hukukun aradığı şekil koşullarına) uygun olarak yapılan taşıyıcı annelik sözleşmesi Türk hukuku bakımından şeklen geçerli kabul edilir.

Taşıyıcı annelik sözleşmesi kural olarak herhangi bir şekle tabi değildir; başka bir ifadeyle şekil serbestisi söz konusudur³³. Bu nedenle, bazı hukuklarda yazılılık şartı aranmamaktadır. Bazı hukuklarda ise, örneğin Yunan hukukunda³⁴, taşıyıcı annelik sözleşmesinin yazılı olması aranmıştır. Avrupa Konseyinin İnsanlarda Yapay Döllenme Hakkında Tavsiye Kararında da, yapay döllenme ile ilgili yapılacak her sözleşmenin katılanların tümünün yazılı rızaları ile olacağı belirtilmiştir³⁵.

Uygulamada da, yazılılık şartı aransın aranmasın taşıyıcı annelik sözleşmelerinin yazılı yapıldığı görülmektedir³⁶. Örneğin, yazılılık şartı aranmakla birlikte uygulamada, Amerika Birleşik Devletleri'nde taraflar yazılı

³² Hukuki işlemlerde şekil hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. NOMER, s. 206-212; ŞANLI/ESEN/ATAMAN-FİGANMEŞE, s. 99-101; ÇELİKEL/ERDEM, s. 189-195; TEKİNALP/UYANIK ÇAVUŞOĞLU, s. 106-115; DOĞAN, s.255-261.

³³ EROL, s. 118.

³⁴ Yunan hukukunda, taşıyıcı annelik, taşıyıcı anne (evli ise kocasının izni şartı ile) ile istem sahibi anne ve baba adayları arasındaki yazılı sözleşmeye (kazanç olmaksızın) istinaden ve embriyo transferinden önce mahkemeden izin alınarak mümkündür. İstem sahibi eşler ile taşıyıcı anne ve eşinin rızası yazılı rızaları gerekir (Yunan MK m. 1458/c.1). Bkz. KRIAKAKI, s. 206, 208. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. EROL, s. 100; ÖZSUNAY, s. 14.

³⁵ AYTAÇ, *Üreme*, s. 44; AYTAÇ, *Nesep*, s. 194.

³⁶ EROL, s. 118.

olarak taşıyıcı annelik sözleşmesi imzalamakta ve bu sözleşmelerde hemen her zaman hukuk seçimi yapılmaktadır. Bu durumda, seçilen hukukun aradığı şekil koşullarına uygun olarak yapılan taşıyıcı annelik sözleşmeleri şeklen geçerli olacaktır.

Ancak, bir hukukî ilişkinin geçerli olabilmesi için, sadece şeklen geçerli olması yetmez; ayrıca ehliyet (MÖHUK m. 9) ve esas (MÖHUK m. 32) bakımından da geçerli olması gerekir.

III. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMELERİNDE EHLİYET

Taşıyıcı annelik sözleşmesinin ehliyet bakımından geçerli olması ve sözleşmenin tarafları bakımından, hak ve borçlar doğurabilmesi için, tarafların fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Milletlerarası özel hukukta, “Ehliyet”³⁷ başlıklı MÖHUK m. 9 uyarınca, tarafların fiil ehliyeti, ilgilinin milli hukukuna tabidir. Başka bir ifadeyle, sözleşmenin her bir tarafı vatandaşı olduğu devletin hukukuna göre fiil ehliyetine sahip ise, bu sözleşme ile bağlıdır. MÖHUK m. 2 uyarınca, atıf prensibi ehliyet bakımından uygulanır ayrıca işlem güvenliği kuralının uygulanıp uygulanmayacağı (MÖHUK m. 9/f. 2) ise ayrı bir inceleme konusu oluşturur. Kural olarak, Türk hukukunda taşıyıcı annelik sözleşmesi aile hukukuna ilişkin bir sözleşme olarak kabul edilmediği ve borçlar hukuku sözleşmesi kabul edildiği için, MÖHUK m. 9/f. 2 uyarınca, kendi milli hukukuna göre ehliyetsiz olan bir kişi, işlem yaptığı ülke hukukuna göre fiil ehliyetine sahip ise, yaptığı hukukî işlemle bağlıdır. Ancak taşıyıcı annelik sözleşmesinin Türk hukukunda aile hukukuna özgü sui generis bir sözleşme olarak kabul edilmesi halinde, MÖHUK m. 9/f. 2'nin uygulanması sözkonusu olamaz. Nitekim işlem güvenliği prensibi aile hukukuna ilişkin konularda uygulanmayacaktır.

Son aşamada, taşıyıcı annelik sözleşmesi içerik bakımından maddi geçerliliğe de sahip olmalıdır. Bu konuda 5718 sayılı MÖHUK m. 32 hükmü incelenmelidir.

³⁷ Hukuki işlemlerde fiil ehliyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. NOMER, s. 219-227; ŞANLI/ESEN/ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 106-116; ÇELİKEL/ERDEM, s. 186-189; TEKİNALP/UYANIK ÇAVUŞOĞLU, s. 71-79; DOĞAN, s. 241-247.

IV. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNDEN DOĞAN HUKUKİ İLİŞKİNİN VEYA BİR HÜKMÜNÜN VARLIĞI VE MADDİ GEÇERLİLİĞİ İLE TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNİN ESASINA UYGULANACAK HUKUK³⁸

Taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan hukukî ilişkinin varlığı ve maddi geçerliliği hakkında, MÖHUK m. 32 hükmü uygulanmalıdır. MÖHUK m. 32 (1) uyarınca, “Sözleşmeden doğan hukukî ilişkinin veya bir hükmünün varlığı ve maddi geçerliliği, sözleşmenin geçerli olması halinde hangi hukuk uygulanacaksa o hukuka tabidir”. Maddenin bu düzenleniş şeklinden, taşıyıcı annelik sözleşmesi Türk hukukunda “borçlar hukuku sözleşmesi” olarak vasıflandırıldığından, taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan hukukî ilişkinin varlığı ve maddi geçerliliği hakkında MÖHUK m. 24 uyarınca uygulanması tespit edilen devlet hukuku karar verecektir. Ancak, “Taraflardan birinin davranışına hüküm tanımanın, uygulanacak hukuka tâbi kılınmasının hakkaniyete uygun olmayacağı hâlin şartlarından anlaşılırsa, irade beyanının varlığına, rızası olmadığını iddia eden tarafın mutad meskeninin bulunduğu ülke hukuku uygulanacaktır” (MÖHUK m. 32 (2)).

MÖHUK m. 32 (2) hükmünde belirtilen durum ayrı tutulursa, taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan hukukî ilişkinin varlığı ve maddi geçerliliği hakkında uygulanacak hukuk ile taşıyıcı annelik sözleşmesinin esasına uygulanacak hukuk, MÖHUK m. 24 hükmü uyarınca tespit edilecektir.

“Sözleşmeden doğan borç ilişkilerinde uygulanacak hukuk” başlıklı MÖHUK m. 24 hükmü uyarınca, “(1) Sözleşmeden doğan borç ilişkileri tarafların açık olarak seçtikleri hukuka tâbidir. Sözleşme hükümlerinden veya hâlin şartlarından tereddüde yer vermeyecek biçimde anlaşılabilen hukuk seçimi de geçerlidir. (2) Taraflar, seçilen hukukun sözleşmenin tamamına veya bir kısmına uygulanacağını kararlaştırabilirler. (3) Hukuk seçimi taraflarca her zaman yapılabilir veya değiştirilebilir. Sözleşmenin kurulmasından sonraki hukuk seçimi, üçüncü kişilerin hakları saklı kalmak kaydıyla, geriye etkili olarak geçerlidir. (4) Ta-

³⁸ Borç ilişkilerinin varlığına, maddi geçerliliğine ve esasına uygulanacak hukukun tespiti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. NOMER, s. 307-325; ŞANLI/ESEN/ATAMAN-FİGANMEŞE, s. 242-285; ÇELİKEL/ERDEM, s. 317-338, 395-396; TEKİNALP/UYANIK ÇAVUŞOĞLU, s. 119-122, 333-369; DOĞAN, s. 344-367.

rafların hukuk seçimi yapmamış olmaları hâlinde sözleşmeden doğan ilişkiye, o sözleşmeyle en sıkı ilişkili olan hukuk uygulanır. Bu hukuk, karakteristik edim borçlusunun, sözleşmenin kuruluşu sırasındaki mutad meskeni hukuku, ticarî veya meslekî faaliyetler gereği kurulan sözleşmelerde karakteristik edim borçlusunun işyeri, bulunmadığı takdirde yerleşim yeri hukuku, karakteristik edim borçlusunun birden çok işyeri varsa söz konusu sözleşmeyle en sıkı ilişki içinde bulunan işyeri hukuku olarak kabul edilir. Ancak hâlin bütün şartlarına göre sözleşmeyle daha sıkı ilişkili bir hukukun bulunması hâlinde sözleşme, bu hukuka tâbi olur”.

Model taşyıcı annelik sözleşmeleri incelendiğinde, taşyıcı annelik sözleşmelerinin geçerli kabul edilmesi için, hemen her zaman hukuk seçimi her zaman yapıldığı görülmektedir. Taşyıcı annelik sözleşmesinde taraflar arasında hukuk seçimi yoksa “sözleşmeyle en sıkı ilişkili olan hukuk” uygulanacaktır. Buna karşılık, taşyıcı annelik sözleşmelerinde sözleşme ile en sıkı ilişkili hukukun tespiti çok zordur. Ancak, taşyıcı annelik için döllenme yeri hukukunun (*insemination*) en sıkı ilişkili hukuk olarak hiç uygulanmadığı görülmektedir. MÖHUK’un 24 (4) madde hükmünde getirilen karine, “Karakteristik edim borçlusunun sözleşmenin kuruluşu sırasındaki mutad meskeni hukuku” incelendiğinde, taşyıcı annelik sözleşmesinin karakteristik edim borçlusunun taşyıcı anne olduğu tespit edilebilir. Bu durumda, taşyıcı annenin sözleşmenin kuruluşu sırasındaki mutad meskeni hukuku, taşyıcı annelik sözleşmesinin geçerli olarak kabul edildiği bir yabancı hukuksa, bu hukuk uygulanır. Ancak, halin bütün şartlarına göre sözleşmeyle daha sıkı ilişkili bir hukukun bulunması halinde, sözleşme o hukuka tabi olur. Türk hâkimi, taşyıcı annelik sözleşmesinin istem sahibi kişilerin kişisel statüsü ile daha sıkı ilişkisi olduğunu kabul ederek, istem sahipleri Türk ise, doğrudan daha sıkı ilişkili hukuk olarak Türk hukukunu uygulaması da ihtimal dahilindedir.

Kanunlar ihtilafı kuralımız çerçevesinde seçilen hukuk veya uygulanacağı tespit edilen hukuk olarak yabancı bir hukukun uygulanacağını tespit edilmesi durumunda, yabancı hukukun uygulamasında, Türk kamu düzeninin müdahalesi (MÖHUK m. 5) söz konusu olabilir. Kamu düzenine aykırılık başlıklı MÖHUK’un 5.maddesine göre, “(1) Yetkili yabancı hukukun belirli bir olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırı olması

*hâlinde, bu hüküm uygulanmaz; gerekli görülen hâllerde, Türk hukuku uygulanır*³⁹.

Hatta, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik hükümleri Türk hukukunda doğrudan uygulanan kural niteliğinde kabul edilerek, kanunlar ihtilafı kurallarına hiç bakılmaksızın, doğrudan yabancılik unsuru taşıyan hukuki ilişkiye uygulanabilir.

Başka bir ifadeyle, seçilen hukuk veya MÖHUK m. 24 (4)'e göre taşıyıcı annelik sözleşmesine uygulanacağı tespit edilen hukuk, taşıyıcı annelik sözleşmesini maddi bakımdan geçerli kabul eden yabancı bir hukuk ise, Türk hukukunda taşıyıcı annelik sözleşmesinin maddi bakımdan geçersizliğine ilişkin kurallar, doğrudan uygulanan kural olarak veya MÖHUK m. 5 çerçevesinde Türk kamu düzeninin müdahalesi ile uygulanabilir.

Türk hukukunda mevcut yasal düzenlemeler ışığında, taşıyıcı annelik sözleşmesini maddi bakımdan geçerli kabul eden yabancı hukukun uygulanmasına Türk kamu düzeni müdahalesinin kaçınılmaz olduğu, Türk hukukundaki emredici hukuk kurallarına⁴⁰, genel ahlak ve kişilik haklarına aykırılık nedeniyle yabancı hukuka göre geçerli olduğu kabul edilen uluslararası taşıyıcı annelik sözleşmelerinin de Türk hukukunda geçersiz kabul edileceği açıktır.

³⁹ MÖHUK m. 5 çerçevesinde Türk kamu düzeninin müdahalesi hakkında bilgi için ayrıca bkz. NOMER, s. 157-180; ŞANLI/ESEN/ATAMAN-FİGANMEŞE, s. 72-90; ÇELİKEL/ERDEM, s. 148-164; TEKİNALP/UYANIK ÇAVUŞOĞLU, s. 49-51; DOĞAN, s. 209-221.

⁴⁰ Emredici hukuk kuralları, ister medeni hukuktan, ister ceza hukuku, ister idare hukukundan kaynaklansın; kendisine mutlak surette uyulması gereken ve aksinin kararlaştırılmasına hukuk düzenince izin verilmeyen kurallardır. Bkz. Fikret EREN, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 12. Bası, İstanbul, 2010, s. 286; Necip KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukukuna Giriş*, Hukuki İşlem, Sözleşme, 4. Bası, İstanbul, 2008, *Borçlar Hukuku*, s. 534; Selâhattin Sulhi TEKİNAY/Sermet AKMAN/Halûk BURCUOĞLU/Atillâ ALTOP, *Borçlar Hukuku*, 7. Bası, İstanbul, 1993, *Borçlar Hukuku*, s. 373-374; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 534; OĞUZMAN/BARLAS, s. 81; DURAL/SARI, s. 104-105; OĞUZMAN/ÖZ, s. 72; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, *Borçlar Hukuku*, s. 370; Pierre ENGEL, *Traité des Obligations en Droit Suisse*, Neuchâtel, 1973, s. 189; SEROZAN, *Medeni Hukuk*, s. 89; TUNÇOMAĞ, s. 249.

Hatta, kanaatimizce, Türk mahkemelerinin bugüne kadar gelen uygulaması, mevcut yasal düzenlemeler ve TCK m.231/f.1 hükmü göz önünde bulundurulduğunda, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik hükümleri doğrudan uygulanan kural⁴¹ olarak nitelendirilecek ve kanunlar ihtilafı kuralları dahi devreye girmeksizin MÖHUK m. 6⁴² çerçevesinde doğrudan yabancılık unsuru taşıyan taşiyıcı annelik sözleşmelerine uygulanacak medeni hukuk bakımından bu sözleşmeler geçersiz kabul edilecek, ceza hukuku bakımından da her somut olaya göre fiilin TCK m. 231 hükmü çerçevesinde suç teşkil edip etmediği değerlendirilecektir.

Diğer yandan, tıptaki gelişmeleri takiben yeni hukuk kurallarının, bu gelişmelerin toplumsal, sosyal ve aile hayatında yaratacağı değişikliklerin hukuki ve etik boyutları tümüyle değerlendirilmesinden sonra, hemen her zaman geriden geldiği göz önünde bulundurularak, 2012 yılında La Haye Milletlerarası Hukuk Akademisinde yapılan toplantılarda, milletlerarası özel hukukun önde gelen hocaları tarafından, Türk hukukunda bahsi geçen hükümlerin, doğrudan uygulanan kural olarak kabul edilmemesi en azından kamu düzeni çerçevesinde değerlendirilmesi gereğinin ifade edildiğinden bahsetmekte fayda vardır. Böylelikle aile hukuku ve toplum düzeni bakımından çok önemli sonuçlar doğuran bu hukuki ilişkiler her somut olaya göre ayrı ayrı değerlendirilerek bazı hukuki sonuçların bağlanması mümkün olacak ve zaman içerisinde tıp bilimdeki gelişmeler karşısında toplumdaki ahlak anlayışının da değişmesi ile hukuk kurallarının adaptasyonu daha kolay sağlanacaktır.

---

⁴¹ Doğrudan uygulanan kural hakkında geniş bilgi için bkz. Hatice ÖZDEMİR KOCASAKAL, *Doğrudan Uygulanan Kurallar ve Sözleşmeler Üzerindeki Etkileri*, Doktora Tezi, 2001, s. 76-77; Cemile DEMİR GÖKYAYLA, *Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizinde Kamu Düzeni*, Ankara, 2001, s. 278-280.

⁴² Doğrudan Uygulanan Kuralların uygulanması hakkında bilgi için ayrıca bkz. NOMER, s. 180-185; ŞANLI/ESEN/ATAMAN-FİĞANMEŞE, s. 7-12; ÇELİKEL/ERDEM, s. 153-156; TEKİNALP/UYANIK ÇAVUŞOĞLU, s. 55-57; DOĞAN, s. 151 vd..

V. TÜRK HUKUKUNDA TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNİN MADDİ BAKIMINDAN GEÇERSİZLİĞİNE İLİŞKİN HUKUKİ TESPİTLERİN MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUK BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk hukukunda, hukukî işlemlerin konusunun, emredici hukuk kurallarına, kamu düzenine, genel ahlâka ve kişilik haklarına uygun olması ve imkânsız olmaması gerekir⁴³. Taşiyıcı anneliği konu alan sözleşmelerin de bu şartı gerçekleştirilmesi gerekir. Aksi halde, taşıyıcı anneliği konu alan sözleşme, BK m. 27/f.1 gereği, kesin hükümsüz sayılacaktır.

Bununla birlikte daha önce de belirttiğimiz gibi, sözleşmenin taraflarının hukukî işlem ehliyetine sahip olmaları, irade beyanlarının sıhhatli olması ve muvazaa bulunmaması da sözleşmenin geçerliliği bakımından şarttır⁴⁴.

Taşıyıcı anneliği konu alan sözleşmeler, geçerlilik koşulları bakımından incelendiğinde, diğer sözleşmelerden farklı bir özellik arz etmez. Bu nedenle, hukukî işlemlerin geçerliliği için aranan tüm şartların taşıyıcı annelik sözleşmesi bakımından incelenmesi yerine, taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçerliliği ile ilgili tartışmalarda, özellik arz eden ve üzerinde en çok durulan emredici hukuk kuralları, genel ahlâk ve kişilik haklarına aykırılık geçerlilik şartlarına değinmenin daha faydalı olduğunu düşünüyoruz.

A. EMREDİCİ HUKUK KURALLARINA AYKIRILIK

Sözleşme serbestisinin sınırlarından biri hukukî işlemin emredici hukuk kurallarına uygun olmasıdır. Bir hukukî işlemin geçerli sayılabilmesi için, hukuk düzenindeki tüm emredici hukuk kurallarına uygun olması gerekir⁴⁵. Emredici hukuk kuralları, ister medeni hukuktan, ister ceza hukuku, ister

⁴³ Kemal OĞUZMAN/Nami BARLAS, *Medeni Hukuk-Giriş-Kaynaklar-Temel Kavramlar*, 16. Bası, İstanbul, 2010, s. 189; Mustafa DURAL/Suat SARI, *Türk Özel Hukuku*, Cilt I, Temel Kavramlar ve Medeni Kanununun Başlangıç Hükümleri, İstanbul, 2009, s. 182; Kemal OĞUZMAN/Turgut ÖZ, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 8. Bası, İstanbul, 2010, s. 72; Rona SEROZAN, *Medeni Hukuk - Genel Bölüm*, 2. Bası, İstanbul, 2008, s. 337.

⁴⁴ OĞUZMAN/BARLAS, s. 189-190; SEROZAN, *Medeni Hukuk*, s. 339-340.

⁴⁵ OĞUZMAN/ÖZ, s. 72; Kenan TUNÇOMAĞ, *Türk Borçlar Hukuku*, C. I, Genel Hükümler, 6. Bası, İstanbul, 1976, s. 249; Ahmet M. KILIÇOĞLU, *Borçlar Hukuku-Genel Hükümler*, 13. Bası, 2010, *Borçlar Hukuku*, s. 81.

idare hukukundan kaynaklansın⁴⁶; kendisine mutlak surette uyulması gereken ve aksinin kararlaştırılmasına hukuk düzenince izin verilmeyen kurallardır⁴⁷. Emredici hukuk kuralı, doğrudan doğruya belirli bir sözleşmenin yapılmasını yasaklayabileceği gibi; sözleşmede öngörülen edimin veya sözleşmenin amacının da emredici norm tarafından yasaklanması mümkündür⁴⁸. Türk hukukunda Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği'nin 28. madde atfıyla Ek 17 No. 4 (eski m. 18/f. 5) hükmünden çıkarılan anlam ile MK m. 282 ve diğer mevcut hukukî düzenlemelere göre, ister ivazlı ister ivazsız olsun taşıyıcı anneliği konu alan sözleşmeler, emredici hukuk kurallarına aykırı olmaları nedeniyle kesinlikle hükümsüz sayılmalıdır. Taşiyıcı annelik sözleşmelerinin ivazlı olarak değil de, ivazsız bir şekilde çocuğun teslimini konu alır biçimde geçerli sayılması kanımca mümkün olmayacaktır. Zira BK m. 27/2 gereği, bu durum ancak sözleşmedeki sakatlığın sadece bir kısma özgü olduğu ve tarafların bu kısım olmadan da sözleşmeyi yapma konusunda farazî iradelerinin bulunduğu hallerde sözkonusu olabilir⁴⁹. Oysa ivazlı bir taşıyıcı annelik sözleşmesinde, sözleşmedeki bedel, sözleşmenin esaslı unsurlarından biri olarak yer almakta ve bedel, taşıyıcı annenin tahhüdünün zorunlu şartını oluşturmaktadır. Birbirinin zorunlu şartını oluşturan edimlerden birinin kesin hükümsüz olması halinde, sözleşme ayakta tutulamaz. Bu durumda, sözleşmenin tamamını kesin hükümsüz addetmek daha isabetli olacaktır. Kaldı ki, Türk hukukunda, ivazsız da olsa, taşıyıcı anneliği konu alan bir sözleşmenin yapılması emredici hukuk kuralları ile

⁴⁶ Fikret EREN, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 12. Bası, İstanbul, 2010, s. 286; Necip KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukukuna Giriş*, Hukuki İşlem, Sözleşme, 4. Bası, İstanbul, 2008, *Borçlar Hukuku*, s. 534; Selâhattin Sulhi TEKİNAY/Sermet AKMAN/Halûk BURCUOĞLU/Atilla ALTOP, *Borçlar Hukuku*, 7. Bası, İstanbul, 1993, *Borçlar Hukuku*, s. 373-374.

⁴⁷ KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 534; OĞUZMAN/BARLAS, s.81; DURAL/SARI, s. 104-105; OĞUZMAN/ÖZ, s. 72; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, *Borçlar Hukuku*, s. 370; Pierre ENGEL, *Traité des Obligations en Droit Suisse*, Neuchâtel 1973, s. 189; SEROZAN, *Medeni Hukuk*, s. 89; TUNÇOMAĞ, s. 249.

⁴⁸ EREN, s. 289-290.

⁴⁹ Kısmi butlan kavramı hakkında açıklamalar için bkz. OĞUZMAN/ÖZ, s. 141; TEKİNAY/AKMAN/BURCUOĞLU/ALTOP, *Borçlar Hukuku*, s. 379; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 598; EREN, s. 303-309; OĞUZMAN/BARLAS, s. 205; ENGEL, s. 205-207; SEROZAN, *Medeni Hukuk*, s. 23; TUNÇOMAĞ, s. 177. Tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde kısmi butlanın sözkonusu olamayacağı yönünde bkz. EREN, s. 304-305. Farklı görüş için bkz. KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 609.

yasaklandığından, bu sözleşme ister ivazlı ister ivazsız olsun hukuka aykırı ve BK m. 27 uyarınca kesin hükümsüz olarak kabul edilecektir.

Buna karşılık, içerik itibarıyla emredici hukuk kurallarına aykırılık taşımasına rağmen, sözleşmenin hemen her zaman kesin hükümsüzlük sonucunu doğurmayacağı ifade edilmektedir. Bu sonucun meydana gelmesi için ya hukuk kuralı kesin hükümsüzlüğü açıkça öngörmüş olmalı ya da kuralın anlam ve amacından sözleşmenin kesin hükümsüz sayılması gerektiği yorum yoluyla açığa çıkarılabilmelidir⁵⁰. Bu nedenle, Türk hukukundaki mevcut hukukî düzenlemelerde, taşıyıcı anneliği yasaklayan diğer ülke yasalarında olduğu gibi, açıkça taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçersiz olduğu belirtilmesi daha isabetli olur.

Üstelik doğumdan sonra çocuğun evli çifte teslim edilip onların adına nüfusa kayıt ettirileceğini öngören taşıyıcı annelik sözleşmesinin Türk Medeni Kanunu'nun soybağına ilişkin emredici hükümlerine aykırılık nedeniyle, hukuka aykırı olduğu ifade edilmektedir. Türk Medeni Kanunu'nun aileyi koruyucu hükümleri olarak kabul edilen soybağına ilişkin hüküm gereğince; soybağı ancak, ana açısından doğum ile; baba açısından ise ana ile evlilik, tanıma ve hâkim hükmüyle kurulurken, hem ana hem baba açısından evlat edinme yolu ile kurulabilir (MK m. 282). Hukuken anne-baba sayılan kişiler üçüncü kişilerle anlaşarak kendilerinin yerine onların anne-baba olmasını sağlayamazlar⁵¹.

Ayrıca, Türkiye'nin taraf olduğu 15 Ekim 1975 tarihli “Evlilik Dışı Doğan Çocukların Hukukî Durumuna Dair Avrupa Sözleşmesi (*European Convention on the Legal Status of Children Born Out of Wedlock*)”nde de evlilik dışı doğan çocuklar bakımından annelik ilişkisinin münhasıran çocuğu doğurma olgusuna dayanması gerektiği kabul edilmiştir (m. 2)⁵².

Son olarak, Türk hukukunda “Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği” taşıyıcı anneliğe izin

⁵⁰ EREN, s. 302; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 539-540; ENGEL, s. 193. Ayrıca bu konudaki İsviçre Federal Mahkemesi kararları için bkz. ÖZBİLEN, s. 241, dn. 636.

⁵¹ NOMER, s. 570.

⁵² Sözleşme metni için bkz. www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties (Erişim Tarihi: 18.11.2013).

vermemektedir (Yönetmelik m. 28 atfıyla Ek 17 No. 4; eski Yönetmelik m. 18/f.5) ve TCK m. 231/f. 1 hükmü gereği de suç teşkil etmektedir. Bu nedenle de, taraflar arasında yapılan taşiyıcı annelik sözleşmesi konusunda imkânsızlık nedeniyle de geçersiz olacağı ifade edilmektedir (BK m. 20/f. 1)⁵³.

B.GENEL AHLÂKA AYKIRILIK

Sözleşme serbestisinin bir sınırı da BK m. 19/f. 2 uyarınca, ahlâka aykırılıktır. BK m. 27/f. 1 uyarınca, ahlâka aykırı sözleşmeler kesin hükümsüzdür⁵⁴. Taşiyıcı anneliği konu alan sözleşmeler de, gerek içerik bakımından gerekse yöneldikleri amaç bakımından ahlâka aykırılık taşımaları halinde kesin hükümsüz sayılacaktır⁵⁵. Aslında, sözleşmenin konusunun ahlâka aykırı sayıldığı birçok durumda, kişilik hakkına, kamu düzenine veya emredici hukuk kurallarına da aykırılık bulunmaktadır⁵⁶. Örneğin, taşiyıcı anneliği konu alan sözleşme, hem MK m. 23 gereği, kişilik hakkına, hem genel ahlâka hem de MK m. 282 ile Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Yönetmeliği'nin m. 28 atfıyla Ek 17 No. 4 (eski Yönetmelik m. 18/f. 5) ve TCK m. 231/f. 1 hükmüne aykırılık teşkil etmektedir.

Fransız hukukunda, taşiyıcı anneliğe izin verilmediği ve her türlü taşiyıcı annelik sözleşmesinin geçersiz olduğu kabul edilmiştir (CC m. 16-7).

⁵³ BK m. 20/f.1, "Bir sözleşmenin konusu imkânsız veya hukuka ya da ahlâka aykırı olursa, o sözleşme geçersizdir".

⁵⁴ Genel ahlâk, mekâna ve zamana göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Bkz. EREN, s. 291, Xavier LABBÉE, *La Condition Juridique du Corps Humain Avant la Naissance et Après La Mort*, Lille, 1990, s. 383; KILIÇOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 84. Ahlâk anlayışları, toplumdan topluma da farklılık arz edebilir. Ahlâk kavramının, toplumda meydana gelen zihinsel gelişim ve değişmelere ayak uydurması, bunları takip etmesi gerekir. Bkz. Olivier GUILLOD/Gabriel STEFFEN, *Commentaire Romand, Code des Obligations I* (éd: Luc Thévenoz-Franz Werro), Art. 19-20, Genève, 2003, s. 134. Bu nedenle, kanımca, taşiyıcı annelik sözleşmelerinin ahlâka aykırılık nedeniyle, kesin hükümsüz olarak kabul edilmesi, milletlerarası özel hukuk anlamında, MÖHUK m. 6 çerçevesinde doğrudan uygulanan kural olarak kabul edilmemeli, MÖHUK m. 5 çerçevesinde kamu düzenine aykırılık çerçevesinde incelenmelidir. Nitekim üreme tıbbındaki gelişmelere paralel olarak, toplumun üremeye yardımcı tedavi yöntemlerindeki ahlâk anlayışının zaman içerisinde değişmesi mümkündür.

⁵⁵ İnsan kökenli biyolojik maddeleri konu alan sözleşmeler bakımından aynı yorum için bkz. ÖZBİLEN, s. 244.

⁵⁶ ÖZBİLEN, s. 245.

Geçersiz sözleşmenin ifası da istenemez. Üzerinde hukukî, ahlâkî ve dinî birçok tartışmanın yapıldığı taşıyıcı annelik sözleşmelerinin geçersizliği hakkında, 31.5.1991 tarihli Fransız Yargıtayı Hukuk Genel Kurulu kararına konu taşıyıcı annelik sözleşmesi uyarınca, “*Taşıyıcı annenin çocuğu dünyaya getirmesinden sonra, sperm sahibi erkek eş çocuğun babası olarak nüfusa kaydettirilecek, daha sonra kadın eş kocasının çocuğunu evlat edinecektir. Dava, kadın eşin evlat edinme talebinin ilk derece mahkemesince yasalara aykırılık nedeniyle reddi; istinaf mahkemesi tarafından ise, doğan çocuğun üstün menfati gerekçesiyle kabulü ile sonuçlanmış; ancak dosya, cumhuriyet savcısının, kanun yararına bozma talebiyle Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun önüne gelmiştir. Genel Kurul, karşılığında herhangi bir bedel almaksızın dahi olsa, yabancı bir erkeğin spermini rahmine aşılattık suretiyle hamile kalan bir kadının, bu şekilde meydana gelen embrioyu rahminde taşımayı ve doğurduktan sonra, bebeği bu çifte teslim etmeyi taahhüt ettiği sözleşmenin genel ahlâka, kamu düzenine ve kişilik haklarına aykırı olmasıyla kesin hükümsüz olduğuna hükmetmiştir. Genel Kurul ayrıca olayda, evlat edinmeye ilişkin hükümlerin, ahlâka aykırı bir sözleşmenin sonuçlarının gizlenmesi ve kanunu dolanma amacıyla kullanılmasının hedeflendiğine işaret ederek, kadının böylesi bir durumda, eşinin çocuğunu evlat edinmeyeceğine karar vermiştir*”⁵⁷.

Öncelikle, taşıyıcı anneliğin bir ücret karşılığı yapılması, ticari amaçlı olması, bu uygulama ile insan vücudunun ve hayatının ticari bir meta olarak kullanılması, taşıyıcı anneyi ve çocuğu eşya değerine indirip “araç”laştırdığı için hukuka ve ahlâka aykırı kabul edilmektedir⁵⁸.

⁵⁷ ÖZBİLEN, s. 246.

⁵⁸ NOMER, s. 568-569, dn. 73; AYTAÇ, Nesep, s. 194; KIRKBEŞOĞLU, s.70-74; ŞİPKA; *Taşıyıcı Annelik Ve Getirdiği Hukukî Sorunlar*. İngiltere’de taşıyıcı anneye ödenen ücret sadece taşıyıcı annelik dönemine ilişkin tüm giderleri içermektedir. Taşıyıcı annelik sözleşmesini ücret karşılığı yapılması halinde ise, sözleşme geçersizdir. İngiliz hukukunda, 1990 tarihli Kanun, 2008 tarihli İnsan Döllenmesi ve Embriyolojisine Dair Kanun-Human Fertilization and Embrology Act ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2008 tarihli İnsan Döllenmesi ve Embriyolojisine Dair Kanun (Human Fertilization and Embrology Act)’a göre, taşıyıcı annelik yoluyla dünyaya gelen çocuğun istem sahibi çifte bağlanabilmesi için yerine getirilmesi gereken koşullardan biri de, “Çocuk için makul masraflar dışında, herhangi bir bedelin ödenmemiş olduğunun mahkeme tarafından tespit edilmesidir” (Section 54/8) Bu konuda bkz. EROL, s. 95-96. Böylelikle, taşıyıcı anneliğin para karşılığında yapılmasına engel olunmak istenmiştir. Bu

Buna karşılık, taşıyıcı annelik sözleşmesi ticari bir uygulama değilse, taşıyıcı anneliğin toplumsal yarara yönelik olduğu ve tüm alternatifler tüketildiğinde başvurulması gereken bir üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden biri olarak kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır⁵⁹. Öğretide Nomer de, başka türlü çocuk sahibi olamayan eşlerin sırf yardım amacıyla bu işe razı olan bir kadın ile taşıyıcı annelik konusunda anlaşmaları, tarafların ahlâka aykırı bir amaç güttükleri şeklinde yorumlanamayacağı görüşündedir⁶⁰. Bu görüşe göre, taşıyıcı annelik bir ücret karşılığı yapılmıyorsa, burada çiftlerin amacı sadece çocuk sahibi olmak olduğundan ahlâka aykırı değildir ve dolayısıyla taşıyıcı anneliği konu alan hukukî işlemler geçerli olarak hüküm ifade etmelidir. Öğretide, taşıyıcı annelik sözleşmelerinde, taşıyıcı (kiralık/ödünç) annenin, çocuğu istem sahibi anne babaya vermeyi taahhüt etmesinin, eksik borç olarak nitelendirildiği ve ifa edildiği takdirde geçerli

---

durumda kiralık annelik kapsam dışında kalmaktadır Bkz. EROL, 96; NOMER, s. 551-552. Yunan hukukunda, Taşıyıcı annelik, taşıyıcı anne (evli ise kocasının izni şartı ile) ile istem sahibi anne ve baba adayları arasındaki yazılı sözleşmeye (kazanç olmaksızın) istinaden ve embriyo transferinden önce mahkemeden izin alınarak mümkündür. İstem sahibi eşler ile taşıyıcı anne ve eşinin rızası yazılı rızaları gerekir (Yunan MK m. 1458/c.1). Taşıyıcı anne ve eşinin rızası, mali bir sözleşmenin konusu olamaz. KRİAKAKİ, s. 206, 208. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. EROL, s. 100; ÖZSUNAY, s. 14. ABD'nin Arizona, Kentucky ve Utah gibi birçok eyaletinde, taşıyıcı anneliğin görünüm biçimleri bebek satışı olarak nitelendirildiğinden, hukuka aykırı olarak kabul edilmektedir. Bazı eyaletlerde ise, para karşılığı taşıyıcı annelik sözleşmelerinin ifaya elverişli olmadığı kabul edilmektedir. Buna karşılık, Florida, Nevada, Arkansas, Kaliforniya gibi bazı eyaletlerinde ise, taşıyıcı annelik sözleşmeleri geçerli sayılmaktadır. Kanada'da 29 Mart 2004 tarihli Yardımcı Üreme Teknikleri Kanunu ile taşıyıcı anneliğin ivaz karşılığı yapılması yasaklanmakta ve buna rağmen yapılması halinde cezai yaptırımlar öngörülmektedir (Section 12/1-c) Assisted Human Reproduction Act, 2004. Bkz. KIRKBEŞOĞLU, s. 70, dn. 251. Avrupa Birliği Şartı'nın 3. maddesi insan vücudunun ticari amaçla kullanılmasını yasaklamaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hülya GÜNEL YILDIRIM, *Tıpta Yapay Döllenme ve Hukuki Sorunlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996, s. 92. Avrupa Konseyi Tavsiye Kararında istisnai durumlarda ve ivazsız olarak ve hukuken yaptırımı olmayan bir taşıyıcı anneliğin kabul edilmesini tavsiye etmektedir. Bkz. Leyla KESER, *Ödünç Annelik Sözleşmesi*, Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 52, Nisan-Mayıs-Haziran 1997, s. 313.

⁵⁹ Bülent SAVRAN, *In Vitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferinde Etik ve Hukuksal Sorunlar*, Tıbbi Etik, C. 4, S.2, 1996, s. 72; NOMER, s. 569-570.

⁶⁰ NOMER, s. 569-570. Taşıyıcı annelik bir menfaat karşılığı yapılmıyorsa, doğurganlık ticari bir meta haline getirilmiş olduğundan, ancak bu durumda ahlâka aykırılık söz konusu olur (s. 569).

olacağı da savunulmaktadır⁶¹. Bu görüşe, taşıyıcı anneliği kadın vücudunun metâlaşması, kişilik haklarına ve insan onuruna aykırılık olarak görenler karşıdır⁶².

Taşıyıcı annenin çocukla hem psikolojik hem de biyolojik olarak bütünleştiği, bu nedenle taşıyıcı annenin çocuğu para karşılığı taşısa dahi, doğum karşılığı ücretten vazgeçtiği ve çocuğu teslim etmekten kaçındığı veya ticari maksat çok fazla ön plana çıktığı için, kendi sağlığını riske atarak ve ölümü göze alarak doğumu gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu nedenlerle, öğretide her ne amaçla olursa olsun taşıyıcı annelik sözleşmeleri geçerli kabul edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir⁶³.

Taşıyıcı annelik sözleşmelerinde, taşıyıcı anne çocuğu doğurduktan sonra onu istem sahibi çifte teslim etme, onların adına nüfusa kaydettirme veya evlatlık verme taahhüdü altına girmektedir⁶⁴. Böyle bir sözleşme ile taşıyıcı anne ister ivazlı ister ivazsız olsun, sözleşme gereği çocuğu doğurduktan sonra istem sahibi çifte verme taahhüdü altına girmektedir. Taşıyıcı anneyi devir taahhüdü altında bırakan bir sözleşmenin başlı başına hangi maksatla olursa olsun ahlâka aykırı kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir⁶⁵.

Bir sözleşmenin ahlâka aykırı olup olmadığını tespitite, tarafların “ortak amacı” önemli olduğu kadar, sözleşmenin konusunun da önemli olduğu gözden kaçırılmamalıdır⁶⁶. Bu gibi durumlarda, ahlâka aykırı olan bizzat

⁶¹ ACABEY, s. 208, dn. 34.

⁶² Taşıyıcı annenin rahmini kiralaması, kadın vücudunu metâ, bu sözleşmeden doğacak çocuğu ise, ürün haline getireceği yönündeki düşünce için bkz. Jean-Louis BAUDOIN/Catherine LABRUSSE-RIOU, *Produire l'homme: De quel droit? Etude juridique des procreations artificielles*, Paris, 1987, s. 198-199; Gerard CORNU, *Droit Civil: Introduction, Les Personnes, Les Biens*, Paris, 2003, s. 225. Türk hukukunda, ALTUNKAYA, s. 115; Burcu KALKAN OĞUZTÜRK, *Türk Medeni Hukuku'nda Biyoetik Sorunlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011, s. 396. Aksi fikirde, NOMER, s. 569-570.

⁶³ KIRKBEŞOĞLU, s. 71. Amerika'nın Arizona Eyaleti'nde, karnında beşiz taşıyan taşıyıcı annenin doğum sonrası alacağı 15.000 dolar ücretten vazgeçtiğine dair haber için bkz. Hürriyet gazetesi, 18 Nisan 2005, s. 38. Yine, İngiltere'de Natasha isimli bir kadının hiper tansiyon olduğunu ve hamileliğin kendisi için riskli olduğunu bilmesine rağmen, taşıyıcı anne olması ve doğumun hemen sonrasında ölmesi hakkında haber için bkz. Mirror, 3 Şubat 2005.

⁶⁴ AYTAÇ, *Nesep*, s. 196; NOMER, s. 568.

⁶⁵ KIRKBEŞOĞLU, s. 72; KALKAN OĞUZTÜRK, s. 396.

⁶⁶ Hüseyin HATEMİ, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, Gözden Geçirilmiş Doçentlik Tezi, İstanbul, 1976, s. 157-159.

bu davranış veya tutum değil, bunun bir edim karşılığında üstlenilmesi ve borçlanılmasıdır. Bunun da ötesinde, bir yapma veya yapmama edimi, para karşılığında üstlenilmese bile, özgürlüğün MK m. 23 (MK m. 23/f. 2)'ye aykırı bir biçimde sınırlanması olduğu takdirde ahlâka aykırılık sözkonusu olabilir⁶⁷. Taşiyıcı anne genel olarak, istem sahibi çifte çocuğu teslim ile çocuğun onların çocuğu olarak nüfusa kaydettireceğinin ya da onlara evlatlık olarak verileceğinin taahhüdü altına girilmektedir. Bu itibarla, taşiyıcı annelik sözleşmesi ortak amaç değil, konusu itibariyle ahlâka aykırıdır⁶⁸.

C. KİŞİLİK HAKLARINA AYKIRILIK

Taşiyıcı annelik sözleşmelerinin geçerli olarak kabul edilmemesi savunusunun diğer bir gerekçesi de, taşiyıcı annelik sözleşmesi ile taşiyıcı annenin istem sahibi aileye karşı verdiği taahhütlerin MK m. 23/2 gereği kişilik haklarının ahlâka aykırı olarak sınırlandırılması niteliğinde olmasıdır⁶⁹. Bilindiği üzere, kişilik haklarını ihlal eden sözleşmeler de BK m. 27 uyarınca kesin hükümsüz sayılmaktadır⁷⁰.

MK m. 23/f. 2'nin ihlali sayılan durumlarda hem ahlâka aykırılık hem de MK m. 23/f. 2'deki emredici kural da ihlal edilmiş olduğundan hukuka aykırılıktan bahsedilecektir⁷¹. Taşiyıcı annelik durumunda, tarafların sade-

⁶⁷ HATEMİ, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık*, s. 162. Aynı görüşte, KIRKBEŞOĞLU, s. 72. Doktrinde bu duruma verilen örnek, “boşanmaya rıza göstermek tek başına ahlâka bir tutum olmamasına rağmen, boşanmaya rıza göstermesi için kadın ile sözleşme yapılmasının ahlâka aykırı olması” hakkında bkz. HATEMİ, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık*, s. 160, dn. 31. Hatemi, bu örnekte, boşanmaya rıza göstermenin ahlâka aykırı olmadığını, boşanmaya rıza göstermenin hukuken bağlayıcı bir sözleşme konusu yapılması veya bu rızanın satın alınmasının ahlâka aykırı olduğunu ifade etmektedir. Aynı yönde, KALKAN OĞUZTÜRK, s. 396.

⁶⁸ KALKAN OĞUZTÜRK, s. 396.

⁶⁹ KIRKBEŞOĞLU, s. 70-74; ŞİPKA; *Taşiyıcı Annelik Ve Getirdiği Hukukî Sorunlar*; KALKAN OĞUZTÜRK, s. 396. Taşiyıcı annelik sözleşmesinin bazı koşullarla geçerli olması ve bu konuda Türk hukukunda yasal düzenlemesi yapılması gerektiği hakkında bkz. Yener ÜNVER, *Türkiye’de Ceza Hukuku Açısından Yapay Dölleme*, İlaç ve Tıp Alanında Ceza Hukuku, Etik ve Tıbbi Sorunlar Sempozyumu, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 58, 60; EROL, s. 123.

⁷⁰ Sözleşmenin kişilik haklarına aykırılığı konusunda bkz. OĞUZMAN/ÖZ, s. 74; TEKİNAY/ AKMAN/ BURCUOĞLU/ ALTOP, *Borçlar Hukuku*, s. 394; KILIÇOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 83; TUNÇOMAĞ, s. 250; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 565.

⁷¹ HATEMİ, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık*, s.154-156.

ce çocuk sahibi olmak istemeleri ahlâka ve hukuka aykırı değildir; burada ahlâk ve hukuka aykırı olan, ister ivaz karşılığı olsun ister olmasın doğuran kadının çocuğu üzerindeki tüm annelik haklarından vazgeçeceği ve kişisel ilişki kurma hakkı dâhil doğumdan sonra çocukla bütün ilişkisinin kesilmesine zorlanacağı ya da çocuğu zorla evlatlık olarak verme yükümü altına gireceği bir sözleşme düzenlemektir⁷².

Taşıyıcı annenin çocuğu doğurduktan sonra teslim etme ve nüfusu kaydettirme veya evlatlık olarak verme taahhüdü, kişilik haklarının hukuka ve ahlâka aykırı olarak sınırlandırılmasıdır (MK m. 23/2). Medeni Kanun'un 23. maddesi gereği, “(1) Kimse hak ve fiil ehliyetlerinden kısmen de olsa vazgeçemez. (2) Kimse özgürlüklerinden vazgeçemez⁷³ veya onları hukuka⁷⁴ ya da ahlâka aykırı olarak sınırlayamaz”. Bu nedenle taşıyıcı annelik sözleşmesi konusu itibariyle genel ahlâka aykırı olup, aynı zamanda kişilik haklarının ahlâka ve hukuka aykırı olarak sınırlandırılması niteliğinde olduğundan, BK m. 27 uyarınca kesin hükümsüz olarak kabul edilmelidir⁷⁵. Bu durumda, taşıyıcı annelik sözleşmesi gereği doğuracağı çocuğu teslim ile istem sahibi ana-baba adına nüfusa kaydettireceği veya onlara evlatlık olarak vereceği taahhüdü altına girmiş olan taşıyıcı anne, MK m. 23/2 hükmüne dayanarak baştan itibaren geçerli bir borç altına girmediğinin kabulü ile verdiği taahhütleri ifa etmeye zorlanamaz⁷⁶. Diğer taraftan, taşıyıcı

⁷² Hüseyin HATEMİ/Rona SEROZAN, *Aile Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 288. Aynı görüşte, KIRKBEŞOĞLU, s. 72-73.

⁷³ Öğretide, bir kimsenin kişilik değerine ilişkin olarak karar verme özgürlüğünden kendi kendini yoksun bıraktığı her sözleşmenin kesin hükümsüz olduğunu kabul etmek mümkün olmadığı ifade edilmekte; ancak sözleşme geçerli olarak kabul edilse dahi (örneğin dublörün son anda tehlikeli sahnelerde oynamayı reddetmesi durumu), kişinin borçlandığı edimi ifaya zorlanamayacağı belirtilmektedir (ÖZBİLEN, s. 253).

⁷⁴ Hükümde yer alan “hukuka aykırı” ifadesinin maddeye ilave bir anlam yüklediği, nitekim kişilik haklarının sınırlandırılmasının kanundaki başka bir madde ile yasaklanması ile MK m. 23/2 hükmünün değil, yasaklayıcı hükmün uygulanacağı yönünde bkz. KOCAYUSUFAŞAOĞLU, *Borçlar Hukuku*, s. 565.

⁷⁵ KIRKBEŞOĞLU, s. 70-74; ŞİPKA; *Taşıyıcı Annelik Ve Getirdiği Hukukî Sorunlar*; KALKAN OĞUZTÜRK, s. 396. Taşıyıcı annelik sözleşmesinin bazı koşullarla geçerli olması ve bu konuda Türk hukukunda yasal düzenlemesi yapılması gerektiği hakkında bkz. Yener ÜNVER, *Türkiye’de Ceza Hukuku Açısından Yapay Döllenme*, İlaç ve Tıp Alanında Ceza Hukuku, Etik ve Tıbbi Sorunlar Sempozyumu, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 58, 60; EROL, s. 123.

⁷⁶ Taraflardan en az birinin kişilik değerleri ile doğrudan ilgili olan sözleşmelerde, söz-

annelik sözleşmesinden doğan borçların ifa edilmesi, kesin hükümsüzlüğü bertaraf etmeye yetmez. Diğer bir ifadeyle, kesin hükümsüz olan bir hukukî işlem sonradan geçerlilik kazanamayacağı için⁷⁷, kişilik değerleri ile ilgili bir konuda taahhüt altına giren kimse, bu taahhüdünü yerine getirirse bile sözleşmenin geçerli hale geldiğinden bahsedilemez.

Sonuç olarak, tüm bu sebeplerle, taşıyıcı annelik uygulamasına kesinlikle izin verilmemesi gerektiği⁷⁸, ülkemizde ve birçok ülkede kanunkoyucunun anne yönünden hukukî soybağının belirlemesindeki tercihini, doğuran kadın lehinde kullanmasının nedenlerinin, doğum olayının rahatlıkla ispat edilebilmesi, hukukî güvenlik, kadının mahremiyetinin korunması, doğuran kadın ile çocuk arasında gebelik ve doğum sürecinde çok yakın ilişki kurulması gerçeği olduğu ifade edilmektedir⁷⁹.

Türk hukukunda, ister ivazlı ister ivazsız olsun, taşıyıcı annenin çocuğu doğurduktan sonra teslim etme, nüfusa kaydettirme veya evlatlık verme taahhüdü, MK m. 23/2 uyarınca kişilik haklarının ahlâka aykırı olarak sınırlandırılması olarak kabul edilmekte ve sözleşme konusu itibariyle emredici hukuk kurallarına ve ahlâka aykırı olduğundan BK m. 27 uyarınca kesin hükümsüz olarak kabul edilmektedir⁸⁰.

Sonuç olarak, Türk hukukunda mevcut yasal düzenlemeler ışığında, taşıyıcı annelik sözleşmesini maddi bakımdan geçerli kabul eden yabancı hukukun uygulanmasına Türk kamu düzeni müdahalesinin kaçınılmaz ol-

---

leşmeden doğan borçların ifa edilmesiyle kişilik değeri zarar görecektir olan kimse, son dakikada dahi, taahhüdünden kurtulma imkânına sahip olmalıdır (ÖZBİLEN, s. 254). Böyle bir durumda, kişi ifaya zorlanamaz ve bu yönde bir zorlama genel ahlâka aykırı olur (Jale AKİPEK/Turgut AKINTÜRK/Derya ATEŞ KARAMAN, *Türk Medeni Hukuku*, Cilt I, Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku, 7. Bası, İstanbul, 2010, s. 363). Ayrıca, böyle bir durumda sözleşmenin diğer tarafı, ifanın gerçekleşmemesinden dolayı uğramış olduğu zararların tazminini de talep edememelidir (ÖZBİLEN, s. 254).

⁷⁷ OĞUZMAN/BARLAS, s. 203; DURAL/SARI, s. 179-180; SEROZAN, *Medeni Hukuk*, s. 19.

⁷⁸ KIRKBEŞOĞLU, s. 73.

⁷⁹ KIRKBEŞOĞLU, s. 73. Aynı yönde, Rona SEROZAN, *Çocuk Hukuku*, İstanbul, 2005, s. 166.

⁸⁰ KIRKBEŞOĞLU, s. 70-74; ŞİPKA; *Taşıyıcı Annelik Ve Getirdiği Hukukî Sorunlar*; KALKAN OĞUZTÜRK, s. 396. Taşıyıcı annelik sözleşmesinin bazı koşullarla geçerli olması ve bu konuda Türk hukukunda yasal düzenlemesi yapılması gerektiği hakkında bkz. ÜNVER, s. 58, 60; EROL, s. 123.

duğu, Türk hukukundaki emredici hukuk kurallarına, genel ahlak ve kişilik haklarına aykırılık nedeniyle yabancı hukuka göre geçerli olduğu kabul edilen uluslararası taşıyıcı annelik sözleşmelerinin de Türk hukukunda kesin hükümsüz kabul edileceği açıktır.

Hatta, kanaatimizce, Türk mahkemelerinin bugüne kadar gelen uygulaması, mevcut yasal düzenlemeler ve TCK m. 231/f. 1 hükmü göz önünde bulundurulduğunda, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun ilgili hükümleri ile Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik hükümleri Türk toplumunda aileyi koruyucu hükümler vasfında olduğundan, doğrudan uygulanan kural (*overriding mandatory rules*) olarak nitelendirilecek ve kanunlar ihtilafı kuralları dahi devreye girmeksizin MÖHUK m. 6 çerçevesinde doğrudan yabancılık unsuru taşıyan taşıyıcı annelik sözleşmelerine uygulanacak, medeni hukuk bakımından bu sözleşmeler kesin hükümsüz kabul edilecek, ceza hukuku bakımından da her somut olaya göre fiilin TCK m. 231 hükmü çerçevesinde suç teşkil edip etmediği değerlendirilecektir.

VI. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNDEN DOĞAN YÜKÜMLÜLÜKLERİN İFASI TALEPLERİNE UYGULANACAK HUKUK

Yukarıda belirlediğimiz, MÖHUK m. 24'e göre uygulanacağı tespit edilen hukuk, taraflarının yükümlülüklerinin ifasına, ifa edilmemesinden dolayı tazminat taleplerine, sözleşmenin sona ermesine vs. ilişkin olarak da uygulanır.

Taşıyıcı annelik sözleşmesinde tarafların yükümlülükleri, sözleşmenin tarafı taşıyıcı anne ve sözleşmenin diğer tarafı çocuğu isteyen istem sahibi kişiler bakımından incelenmelidir. Taşıyıcı annenin taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan yükümlülükleri; yapay döllene izin vermesi; çocuğa özenle bakma ve çocuğa zarar verecek her türlü davranıştan kaçınma (sigara içmek, alkol tüketmek, uyuşturucu madde kullanmak-pasif yükümlülükler) amacıyla taşıyıcı annenin sağlığına özen göstermesi (belirli aralıklarla doktora gitmek, spor yapması gerekiyorsa, spor yapmak-aktif yükümlülükler); çocuğu doğurma ve çocuğu teslim etme ile çocuğu istem sahibi eşler adına nüfusa kaydetme veya evlatlık olarak verme'dir. Ancak, pek çok yazara göre taşıyıcı annenin teslim ve çocuğu istem sahibi eşler adına nüfusa kay-

dettirme veya evlatlık olarak verme taahhüdünün eksik borç olduğu kabul edilmektedir⁸¹. Borcun ifasının yerine getirilmemesi halinde dava açılmayacak, ifa edildiğinde ise edim geri istenemeyecektir⁸². Çocuğu isteyen istem sahibi eşlerin yükümlülükleri ise; ücret ödemesi veya masrafların karşılanması, çocuğun teslim alınması'dır⁸³.

MÖHUK m. 24 uyarınca taşıyıcı annelik sözleşmesinin esasına uygulanacağı tespit edilen yabancı hukuk, taşıyıcı annenin yapay döllenebilirliğe göstermesi, taşıyıcı annenin çocuğu teslim etmesi, nüfusa istem sahibi aile adına kaydettirmesi, evlatlık olarak vermesi gerektiğine karar verse dahi, bir kişinin bu yükümlülükleri yerine getirmeye zorlanması, Türk hukukunun emredici hükümlerine (soybağına ilişkin MK m. 282 ve ÜYTE Yönetmeliği) aykırı olduğundan, aynı zamanda kişilik haklarına, insan onuruna ve genel ahlâka aykırı kabul edildiğinden, Türk kamu düzenine açıkça aykırılık nedeniyle MÖHUK m. 5 çerçevesinde yabancı hukukun uygulanması engellenecek ve Türk hukuku uygulanacaktır. Hatta kanaatimizce, Türk mahkemelerinin bugüne kadar gelen uygulaması, mevcut yasal düzenlemeler ve TCK m. 231/f. 1 hükmü göz önünde bulundurulduğunda, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun ilgili hükümleri ile Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik hükümleri doğrudan uygulanan kural (*overriding mandatory rules*) olarak nitelendirilecek ve kanunlar ihtilafı kuralları dahi devreye girmeksizin MÖHUK m. 6 çerçevesinde doğrudan uygulanacaktır.

Türk hukukuna göre, taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan yükümlülüklerin ifası sözleşmenin geçerliliği ile birlikte ele alınmaktadır. Kesin hükümsüz bir sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ifası istenemez. Dolayısıyla, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Türk hukuku bakımından, konusu bakımından genel ahlâka, emredici hukuk kurallarına ve kişilik haklarına aykırı olması nedeniyle kesin hükümsüz olarak kabul edilen taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan yükümlülüklerin ifası da istenemez (MK m. 23/2 ve BK m. 27)⁸⁴. Bu durumda, taşıyıcı annenin, çocuğu teslim etmekten

⁸¹ ACABEY, s. 208, dn. 34; KALKAN OĞUZTÜRK, s. 398.

⁸² KALKAN OĞUZTÜRK, s. 398.

⁸³ Taşıyıcı annelik sözleşmesinden doğan yükümlülükler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. EROL, s. 123-127.

⁸⁴ KESER, s. 312-313; KIRKBEŞOĞLU, s. 68-73; ALTUNKAYA, s. 115; EROL, s. 120-121; NOMER, s. 569-570.

vazgeçmesi halinde, çocuğu teslim veya evlat edindirmeye zorlanamaz (MK m. 23/2, BK m. 27). Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin ifa edilmiş olması sözleşmeyi geçerli hale getirmez ve hatta taşıyıcı anne istem sahibi aileye teslim ettiği çocuğunu geri isteyebilir.

Taşıyıcı anne geçersiz bir sözleşmeden dolayı taahhütlerinden kaçınırsa, peşin almış olduğu parasal karşılığı iade etmek zorunda kalacak mıdır? Yoksa BK m. 65 “Ahlâka aykırı bir sözleşmeden dolayı verilenlerin iadesi istenemez” şeklindeki iade yasağı kapsamında mıdır? Doktrinde, bu taşıyıcı annelik karşılığında ödenen bedelin iade edilmesi gerektiği savunulmaktadır⁸⁵. Ancak geri verme yükümlülüğü taşıyıcı anneyi ifaya zorlayabilir, bu nedenle taşıyıcı anne tarafından, BK m. 65’in uygulanmasının talep edilmesinin MK m. 2/2 anlamından hakkın kötüye kullanılması teşkil edip etmediğini hâkim takdir etmelidir.

VII. TAŞIYICI ANNELİK SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMESİ

Taşıyıcı annelik sözleşmesinin hangi durumlarda sona ereceği hakkında MÖHUK m. 24 uyarınca tespit edilen hukuka göre çözümlenecektir. Türk hukukunda, sözleşmenin ifası, fesih, dönme, sözleşmenin geri alınması, gebeliğin sonlandırılması, ibra, ceninin ölümü, tarafların ölümü vb. durumlar sona erme halleri olarak sayılmıştır⁸⁶.

SONUÇ

Uluslararası taşıyıcı annelik, en popüler üremeye yardımcı tedavi tekniklerinden biri haline gelmesine karşın, bu konuda milli ve milletlerarası düzenlemelerde boşluk bulunmaktadır. Mevcut hiçbir uluslararası belge, uluslararası aile hukukunda gelişmekte olan bu alana ait düzenlemeler getiren özel hükümler içermemektedir. Hukuk, tıbbi gelişmelerin ve buna bağlı sosyal gelişmelerin gerisinde kalmış durumdadır.

⁸⁵ SEROZAN, *Çocuk Hukuku*, s. 167; KIRKBEŞOĞLU, s. 75; KALKAN OĞUZTÜRK, s. 397.

⁸⁶ EROL, s. 127-131.

Taşyıcı annelik hakkında birçok ülkede yapılan etik tartışmalara rağmen, La Haye Milletlerarası Hukuk Konferansları Daimi Bürosu, çocukların ve kadınların satışını önleyecek, uluslararası taşyıcı annelik ilişkisine yüksek standartlar koyulabilecek, taşyıcı annelik konusunda ülkelerarası işbirliğini sağlayan uluslararası bir sözleşme hazırlığındadır. La Haye Daimi Bürosu, Taşyıcı Anneliğe ilişkin milletlerarası bir sözleşmenin hazırlanması için yaptığı çalışmalarda, ilk raporunu 2011’de sunmuştur, ancak bu raporda, sadece taşyıcı anneliği kabul eden ve etmeyen ülkelerdeki yasal düzenlemeler yer almaktadır. Bu nedenle de, rapor yetersiz bulunarak, Daimi büronun 2015’te son raporunu sunması kabul edilmiştir. Rapordan, 1991 Evlat Edinme Sözleşmesine benzerliği çok fazla olan bir işbirliği sözleşmesi hazırlandığı anlaşılmaktadır. Sözleşmede, Kanunlar ihtilafı kurallarına yer verilmemektedir. Evlat edinme sözleşmesindeki gibi, her ülkede bir merkezi makam olacaktır ve bu merkezi makamlar aracılığı ile gerçekleştirilen taşyıcı annelik sözleşmesine dayanarak, taşyıcı annenin mutad meskeninin bulunduğu yer merkezi makamı tarafından bir belge (*Certificate*) düzenlenecek ve bu belge ile çocuğun hukukî anne ve babası, istem sahibi gönüllü anne ve baba olacaktır⁸⁷.

Türk hukukunda mevcut yasal düzenlemeler çerçevesinde ise, uluslararası taşyıcı annelik sözleşmelerinin geçerliliği, ifası, sona ermesi, ifa edilmemesinden dolayı tazminat vb. talepler konusunda Türk hukukunda Türk Medeni Kanunu’nda, Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik’te ve Türk Ceza Kanunu’nda bulunan emredici hükümlerin doğrudan uygulanan kural olarak uygulanacağı ve yabancılik unsuru taşıyan taşyıcı annelik sözleşmelerinin kesin hükümsüz kabul edilerek, ifasının mümkün olamayacağı açıktır.

---

⁸⁷ www.hcch.net (Erişim tarihi: 09.12.2013).

KAYNAKÇA

- ACABEY, Mehmet Beşir; *Soybağı*, Güncel Hukuk Yayınları, İzmir 2002.
- AKİPEK, Jale / AKINTÜRK, Turgut / ATEŞ KARAMAN, Derya; *Türk Medeni Hukuku*, Cilt I, Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku, 7. Bası, İstanbul, 2010.
- ALTUNKAYA, Mehmet; “*Tabii Olmayan Yollarla Çocuk Sahibi Olmanın Soybağına Etkisi, Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları*” (s. 99-118), I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul, 2007.
- AYTAÇ, İsmail; *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Nesep Hukuku Açısından İncelenmesi*, Adalet Bakanlığı Dergisi, Yıl: 93, 11. Sayı, Nisan 2002; ayrıca bkz. www.adalet.gov.tr/11sayi%20icerik/ISMAIL%20AYTAC.htm (Erişim Tarihi: 14.11.2013) (Nesep).
- AYTAÇ, İsmail; *Yardımcı Üreme Tekniklerinin Hukuk ve Adli Tıp Açısından İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002 (Üreme).
- BABALIOĞLU, Rabiye; *Tüp bebek: Yardımla Üreme Teknikleri* (s. 50-53), SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, S. 23, Haziran Temmuz Ağustos 2012, İstanbul 2012.
- BAUDOÛİN, Jean-Louis / LABRUSSE-RIOU, Catherine; *Produire l’homme: De quel droit? Etude juridique des procréations artificielles*, Paris, 1987.
- BRINDEN, PR; *Gestational surrogacy*, Epub 2010 Jun 30. Hum Reprod Update 2003 Sep-Oct; 9(5):483-91.
- CORNU, Gérard; *Droit Civil: introduction, Les Personnes, Les Biens*, Paris 2003.
- ÇELİKEL, Aysel / ERDEM, Bahadır; *Milletlerarası Özel Hukuk*, Yenilenmiş 12. Bası, Beta, İstanbul 2012.
- DEMİR GÖKYAYLA, Cemile; *Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanınması ve Tenfizinde Kamu Düzeni*, Ankara, 2001.
- DOĞAN, Vahit; *Milletlerarası Özel Hukuk*, 2. Baskı, Ankara, 2013.
- DURAL, Mustafa / SARI, Suat; *Türk Özel Hukuku*, Cilt I, Temel Kavramlar ve Medeni Kanunun Başlangıç Hükümleri, İstanbul, 2009.

- ENGEL, Pierre; *Traité des Obligations en Droit Suisse*, Neuchâtel, 1973.
- EREN, Fikret; *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 12. Bası, İstanbul, 2010.
- EROL, Yasemin; *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşiyıcı Annelik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.
- GALLOUX, Jean-Christophe; *Le Statut des Gamètes Humains en Droit Français Contemporain*, McGill L.J., Vol.40, 1995.
- GUİLLOD, Olivier / STEFFEN, Gabriel; *Commentaire Romand, Code des Obligations I* (éd: Luc Thévenoz-Franz Werro), Art. 19-20, Genève, 2003.
- GÜNEL YILDIRIM, Hülya; *Tıpta Yapay Döllenme ve Hukuki Sorunlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- HATEMİ, Hüseyin; *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, Gözden Geçirilmiş Doçentlik Tezi, İstanbul, 1976.
- HATEMİ, Hüseyin / SEROZAN, Rona; *Aile Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
- JAMES, S/CHILVERS, R/HAVEMANN, D; Phelps JY, *Avoiding legal pitfalls in surrogacy arrangements*, Reprod Biomed Online 2010 Dec; 21(7): 862-7.
- KALKAN OĞUZTÜRK, Burcu; *Türk Medeni Hukuku'nda Biyoetik Sorunlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011.
- KESER, Leyla; *Ödünç Annelik Sözleşmesi* (s.306-314), Argumentum Aylık Hukuk Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran 1997, Yıl: 7, Sayı: 52.
- KILIÇOĞLU, Ahmet M; *Borçlar Hukuku-Genel Hükümler*, 13.Bası, 2010.
- KIRKBEŞOĞLU, Nagehan; *Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuk Sorunları*, İstanbul, 2005.
- KİRİAKAKİ, Irini; *Yeni Yunan Üreme Tababeti Kanunu* (s. 206-208), Hukukî Perspektifler Dergisi, S. 3, 2005.
- KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, Necip; *Borçlar Hukukuna Giriş, Hukuki İşlem, Sözleşme*, 4.Bası, İstanbul, 2008.
- LABBÉE, Xavier; *La Condition Juridique du Corps Humain Avant la Naissance et Après La Mort*, Lille, 1990.

- NOMER, Ergin; *Devletler Hususi Hukuku*, Yenilenmiş 19.Bası, Beta, İstanbul, 2011.
- NOMER, Haluk Nami; *Suni Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri* (s. 545-594), M. Kemal Oğuzman'ın Anısına Armağan, İstanbul, 2000.
- OĞUZMAN, Kemal / BARLAS, Nami; *Medeni Hukuk-Giriş-Kaynaklar-Temel Kavramlar*, 16. Bası, İstanbul, 2010.
- OĞUZMAN, Kemal / ÖZ, Turgut; *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 8. Bası, İstanbul, 2010.
- ÖZBİLEN, Arif Barış; *İnsan Kökenli Biyolojik Maddelere İlişkin Hukukî İşlemler*, Vedat, İstanbul, 2011.
- ÖZSUNAY, Ergun; *Rights of Embryo and Foetus In Public and Private Law* (s. 1-18), International Academy of Comparative Law, XVIIth International Congress of Comparative Law 14-20 July 2002.
- ÖZDEMİR KOCASAKAL, Hatice; *Doğrudan Uygulanan Kurallar ve Sözleşmeler Üzerindeki Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul, 2001.
- SAVRAN, Bülent; *In Vitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferinde Etik ve Hukuksal Sorunlar*, Tıbbi Etik, C. 4, S. 2, 1996.
- SEROZAN, Rona; *Medeni Hukuk-Genel Bölüm*, 2. Bası, İstanbul, 2008.
- SEROZAN, Rona; *Çocuk Hukuku*, İstanbul, 2005.
- ŞANLI, Cemal / ESEN, Emre / ATAMAN-FİGANMEŞE, İnci; *Milletlerarası Özel Hukuk*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2013.
- ŞENSÖZ MALKOÇ, Ebru; *Milletlerarası Özel Hukukta Boşluk: Taşıyıcı Annelik* (s. 90-93), SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, S. 25, Aralık-Ocak-Şubat 2013, İstanbul, 2013.
- ŞİPKA, Şükran; *Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukukî Sorunlar*, <http://www.turkhukusitesi.com> (erişim tarihi: 18.11.2013).
- TEKİNALP, Gülören / UYANIK ÇAVUŞOĞLU, Ayfer; *Milletlerarası Özel Hukuk Bağlama Kuralları*, 11. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011.

- TEKİNAY, Selâhattin Sulhi / AKMAN, Sermet / BURCUOĞLU, Halûk / ALTOP, Atillâ; *Borçlar Hukuku*, 7. Bası, İstanbul, 1993.
- TUNÇOMAĞ, Kenan; *Türk Borçlar Hukuku, C.I, Genel Hükümler*, 6. Bası, İstanbul, 1976.
- UYANIK ÇAVUŞOĞLU, Ayfer; *Devletler Özel Hukukunda Döllenme Sonucunda Dünyaya Gelen Çocuk ile Ana ve Babası Arasındaki Nesep İlişkinine Uygulanacak Hukuk Sorunu*, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, (2006), Ocak-Şubat, Sayı 17-18, İstanbul, 2006.
- ÜNVER, Yener; *Türkiye’de Ceza Hukuku Açısından Yapay Döllenme* (s. 21-78), İlaç ve Tıp Alanında Ceza Hukuku, Etik ve Tıbbi Sorunlar Sempozyumu, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul 2008.
- WILLIAMS, John R.; *Tıp Etiği El Kitabı* (Çeviren: Murat Civaner), 2005.
- YILDIZ, Canset / KARTAL, Dilşat Büşra / TİRYAKİ, Beyza; *Yardımcı Üreme Teknikleri Raporu, Hasta Hakları Aktivistleri*, www.hastahaklari.net (Erişim Tarihi: 14.11.2013), s. 16.
- YILMAZ, Sinan; *Dünyadaki Uygulama ve Mevzuatımız Açısından Kiralık Rahim- “Surrogate Motherhood”, 2002*, www.istanbul.edu.tr/hukuk/belgeler/2005bib.pdf (Erişim Tarihi: 14.11.2013).
- www.legifrance.gov.tr (Erişim tarihi: 29.10.2013)
- www.admin.ch
- www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties (Erişim Tarihi: 18.11.2013).

